

RELIGIOUS EDUCATION IN UNITED STATES OF AMERICA IN CONTEXT OF RELATION BETWEEN RELIGION AND STATE

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNDE DİN VE DEVLET İLİŞKİSİ
BAĞLAMINDA DİN EĞİTİMİ

Banu GÜRER¹

Abstract

Relation between United States of America and Turkish Republic has interaction in both political and social issues. It can be seen that this interaction increased very fast for the late years. Education is one of the main area of this interaction and effects of it on religious education worth attention especially in context of religious pluralism. Though importance of the situation, it's hard to say possibility to find enough studies on the subject. From this point of view, we'll examine educational system of USA, place of religious education in the system considering Islamic Religious Education.

Keywords: USA, educational system, religious education, state, Islam.

Özet

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek siyasi gerekse sosyal olarak etkileşim içinde bulunduğu bir devlettir. Son yıllarda bu etkileşimin yoğunluğunun hızla arttığı görülmektedir. Söz konusu etkileşimin önemli bir kısmını ise eğitim sahası oluşturmaktadır. Eğitim sahasında geçmişten günümüze yaşanan etkileşimin din eğitime yansımaları, özellikle dini çoğulculuk bağlamında dikkate değerdir. Ancak bu konuda ülkemizde çok fazla çalışma bulunmadığı da görülmektedir. Bu noktadan hareketle makalemiz, Amerika Birleşik Devletleri'nin eğitim sistemini, bu sistem içerisinde din eğitiminin yerini, İslam din eğitimini de dikkate alarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amerika, eğitim sistemi, din eğitimi, devlet, İslam.

¹Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı. bgurers@yahoo.com

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti eğitim sistemi kuruluşundan günümüze kadar Batı eğitim sistemlerinden etkilenmiş ve bu sistemlerden örnek aldıkları olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği'ne giriş süreci ile birlikte başta eğitim-öğretim programlarının felsefeleri olmak üzere müfredatlar üzerinde gerçekleştirilen değişimler ile söz konusu etkileşimin de ayrı bir hız kazandığı görülmektedir.

Etkileşim içinde bulunan ülkeler arasında Amerika'nın ayrı bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim sistemimiz hakkında bir rapor hazırlaması üzerine görüşlerine müracaat edilen ve ülkemizde incelemelerde bulunan Amerikalı filozof ve eğitim kuramcısı John Dewey'in tavsiye niteliğinde hazırladığı raporun, eğitim sistemimizde önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.

Amerika'nın ülkemiz eğitim sistemi açısından etkisini pek çok yönden düşünmek gerekir. Ancak bu etki, günümüzde çok tartışılan kavramlardan biri olan "dini çoğulculuğa" dair önemli bir model teşkil etmesi ve bu modelin de Türkiye özelinde zaman zaman öne çıkarılması sebebiyle, din eğitimi bağlamında bizim daha fazla ilgimizi çekmektedir. Bu ilginin altında, Amerika Birleşik Devletleri'ne 2009 yılında "Amerika'da Din ve Dini Çoğulculuğu" anlamaya yönelik olarak düzenlenen bir program* dahilinde yaptığımız ziyaretin de önemli payı bulunduğunu belirtmek isteriz. Çünkü bu program ile Türkiye'de din eğitimi ve dini çoğulculuk alanında yapılan tartışmalarda bir model olarak zikredilen Amerika'nın din ve dini çoğulculuğa bakışı ile ilgili ciddi gözlemler yapma fırsatı bulmuş, bu gözlemlerden hareketle ülkemize yönelik de tespitler yapma imkanı yakalamıştık.

Bahsi geçen hususların yanında pek çok alanda ilişki ve etkileşim içerisinde bulunduğumuz bu ülkenin eğitim sistemi ve özelde din eğitimi sistemi ile ilgili ülkemizdeki çalışmaların sınırlı sayıda olması², bizi bu makaleyi kaleme almaya sevkeden önemli bir unsurdur. Zira özellikle günümüzde ülkemiz açısından tartıştığımız pek çok konunun bu iki alanla ciddi bağlantısı bulunmaktadır. Dolayısıyla Amerika'nın bu iki alana tesiri daha da önemli hale gelmektedir. Bu tesirin doğru anlaşılabilmesi ve eğitim politikamız dahilinde din eğitimine dair yapılacak düzenlemelerde belirleyeceğimiz yol haritalarının sağlıklı olabilmesi için etkileşimde bulunduğumuz sistemin anlaşılmasının önemli olduğunu düşünüyoruz.

Söz konusu ilişki ve eksikliklerden hareketle makalemizde Amerika Birleşik Devletleri'nin eğitim sisteminin özellikleri, bu sistem içerisinde din eğitiminin yeri ve özellikleri hususunda, din ve devlet ilişkisi bağlamında ve ülkenin çoğulcu yapısını da dikkate alarak bilgi vermeye ve değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

*Fulbright Eğitim Komisyonu, ABD Dışişleri Bakanlığı Eğitim ve Kültür İşleri Bürosu ve University of California, Santa Barbara, işbirliği ile düzenlenen "2009 ABD Çalışmaları kapsamında "Dini Çoğulculuk" konulu program.

²Sosyolojik bir analiz hedefi gütmekle birlikte özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki din ve devlet ilişkisi bağlamında din eğitiminin tarihi sürecini ve konumu ele alması bakımından kapsamlı bir çalışma olarak bkz. Şule Albayrak, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Din- Devlet İlişkileri (Sosyolojik Bir Analiz)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Ali Köse, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012. Bunun yanında Amerika Birleşik Devletleri'nde din - devlet ilişkisi ve din eğitimi ele alan bir başka çalışma olarak bkz. "ABD'de Din-Devlet İlişkisi ve Din Eğitimi", *Karşılaştırmalı Din Eğitimi*, Ed. Mustafa Köylü ve İbrahim Turan, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Siyasi ve Sosyal Yapısı

Amerika Birleşik Devletleri, on üç İngiliz kolonisinin 1776'da İngiltere'ye karşı ayaklanarak ilan ettikleri "Bağımsızlık Bildirgesi" ile kurulmuştur. 1787 yılında tamamlanan ve kabul edilen anayasası itibariyle elli iki eyaletten oluşan devlet, çoğulcu demokrasiye dayalı, başkanlık sistemiyle yönetilen federal bir cumhuriyettir (usa.embassy.de, erişim: 17.03.2014; Yalçın vd, 2007: 30; Harmancı, 2007: 35).

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) her eyaleti kendi hükümetine sahiptir. Buna göre her bir eyaletin kendi içinde seçimle görev almış valisi, meclisi, anayasa ve mahkemesi ile bütçesi mevcuttur. Yine her biri kendi içerisinde kanun çıkarma ve vergi toplama hakkına sahiptir. Bu nedenle federal hükümetin eyaletler üzerindeki konumu kontrol olmayıp, ulusal düzeyde savunma, ekonomik politikanın düzenlenmesi ve yönetimi ile uluslararası ilişkilerin yürütülmesi ve bu alanda ülkenin temsiline dair yetki ve sorumluluklara sahiptir. Ulusal hükümetin merkezi District of Columbia'dır.

Anayasaya göre hükümetin yetkileri üç kısma ayrılmaktadır: Devlet başkanının başında bulunduğu yürütme, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin uhdesindeki yasama ve başında yüksek mahkemenin yer aldığı yargı. Her bir yetki alanının görevi anayasa ile sınırlanmaktadır (Yalçın vd, 2007: 30).

ABD'nin siyasi ve sosyal yapısı göç olgusuyla sıkı bir ilişki içerisinde. Zira kuruluşundan günümüze kadar ABD toplumunun meydana gelişinde göçmenlerin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. İlk göçler İngiltere başta olmak üzere Almanya, İskandinavya, Güney ve Doğu Avrupa'dan gerçekleşmiştir. Zamanla azalmakla birlikte Asya, Orta ve Güney Amerika ülkelerinden gelen göçmenlerin de dahil olduğu göçler hala devam etmektedir (Eckstein, 1993: 23). Nitekim İspanyol nüfusunun neredeyse %20'lere ulaşmış olması, İspanyolca'nın ikinci dil konumuna gelmesine yol açmıştır (Yalçın, 2007: 30).

Temmuz 2013 itibariyle ABD'nin nüfusu 316,148,990 olarak tespit edilmiştir (www.census.gov, erişim: 16.04.2014). Çin ve Hindistan'dan sonra dünyanın en büyük nüfusuna sahip ülkesi olan ABD'nin nüfusunun büyük çoğunluğunu beyazlar (2012 verilerine göre % 77, 9) oluşturmaktadır. İkinci sırada Latin kökenliler (% 16,9), üçüncü sırada ise siyahlar veya Afrika-Amerikanlar (%13,1) yer almaktadır. Bunun yanında Asyalılar (% 5,1), Kızılderililer ve Alaska yerlileri (% 1,2) de Amerikan nüfusunun belli başlı etnik grupları arasındadır (quickfacts.census.gov, erişim: 16.04.2014).

Dini mensubiyet açısından Amerikan nüfusunun genel yapısına bakıldığında ise Amerikan toplumunun %77'sinin (160 milyon) Hristiyanlardan oluştuğu görülmektedir. Nüfus sayımlarında dini mensubiyet sorulmadığı için kesin sayıyı tespit etmek zor olmakla birlikte yapılan araştırmalar 5 milyonu aşan bir nüfusla (2 ila 7 milyon arasında verilen değişik rakamlar da söz konusudur) Müslüman topluluğun Amerikan nüfusunun %3'üne yaklaştığını göstermektedir (Çakır&Bozan, 2005: 357-358).³ Bu durum ABD'de Müslümanların hızla artan bir nüfusa sahip olduklarına işaret etmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Din ve Devlet İlişkisi:

³ Müslüman nüfusun muhtemel oranı yanında etnik, eğitim gibi niteliklerine göre dağılımı ile ilgili bkz. <http://iraq.usembassy.gov/resources/information/current/american/statistical.html> (30.12.2014)

Amerika Birleşik Devletleri'nde din ve devlet ilişkisi şüphesiz Amerika'nın toplumsal yapısı ve devletin kuruluş şekli ile yakın ilişkilidir. Toplumsal yapısı ile göz önünde bulundurulması gereken husus Amerika'nın kuruluşundan itibaren çok uluslu bir yapıya sahip olduğu gerçeğidir. Daha önce ifade edildiği üzere özellikle Avrupa'dan gelen farklı milliyetlere sahip göçmenlerin vasıtasıyla başlayan kolonileşme süreci Amerika'nın çok uluslu bir toplumsal yapıdan meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Çok uluslu bu yapı aynı zamanda çok dinli bir toplum anlamına gelmektedir. Zira Amerika'ya gerçekleşen özellikle ilk dönem göçlerin temel nedenleri arasında, kendi ülkelerinde dini hayatlarını rahatça yaşama imkanı bulamayan dini grupların, bu imkânı yakalama ümidi bulunmaktadır. Bu nedenle kuruluşundan günümüze kadar Amerikan siyasî ve kültürel hayatında dinin belirleyici bir rolü bulunmaktadır ve dinin bu rolü on altıncı yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla kadar göç ile iç içe geçmiştir (Butler, Wacker&Balmer, 2001: xi-xii).

Bunun yanında toplumun farklı dini gruplardan meydana gelmesi, daha kuruluşunda devletin din işlerine tarafsız kalması ilkesinin anayasada yer almasına sebebiyet vermiştir diyebiliriz. Jacques'in "umumi ilgisizlik" (1998: 17-40) olarak tanımladığı bu uygulama ile farklılıklardan meydana gelen toplumda dinin bir çatışma unsuru olmasının önüne geçilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür (Albayrak, 2012: 74). Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde sekülerizm, din ve devlet ilişkisini belirleyici önemli bir unsurdur. Anayasa ile kayıt altına alınan bu unsur devletin meşruiyetini dine bağlamamasını ifade etmektedir. Buna göre devlet herhangi bir dinin koruyucusu veya savunucusu olamayacağı gibi herhangi bir dinin aleyhine tutum sahibi olamaz ve faaliyet gösteremez. Bir başka Amerika'da ifadeyle din ve devlet ilişkisi açısından "nötralite" söz konusudur (Monsma&Soper, 2005: 7).⁴ Din ve devlet arasında kabul edilen bu ayrılık "ayrım duvarı"⁵ olarak isimlendirilmektedir (Monsma&Soper, 2005: 15).

Sekülerizmin din ve devlet ilişkisini belirlediği Amerika Birleşik Devletleri aynı zamanda laikdir. Laiklik söz konusu olduğunda Fransa gibi laikliği, bireylerin dinin taleplerinden korunması doğrultusunda din ve devlet ayrılığı olarak değerlendiren ve uygulamaya geçiren örneklere mukabil Amerika'da laikliğin dinlerin devletin müdahalesinden korunması olarak anlaşıldığı ifade edilmektedir (Scott, 2012: 29). Bu anlayışın Amerika'nın kuruluşu ve tarihi tecrübesi göz önüne alındığında dinin siyasî ve toplumsal alanda bir çatışma unsuru olmasının önüne geçme hedefine dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dinin siyasî ve sosyal hayat üzerinde önemli bir rol oynadığı Amerika'da seküler bir devlet yapısının teşekkül etmesinin tarihî arka planını ele almak bağlamında Monsma ve Soper Amerika'da din ve devlet ilişkisinin dört ayrı aşamadan geçtiğini ifade etmektedir (2005: 18-22)⁶:

Birinci aşama, on yedinci yüzyılın başında kurulan ilk koloniler ile ortaya çıkmaktadır. Siyasî birliğin sağlanmasında dinî birliğin kurulmasının önemli olduğu düşüncesiyle

⁴Nötralite, "idarenin hiçbir spesifik dinin ya da bütün olarak dinin veya seküler inanç sistemlerinin lehinde ya da aleyhinde olmaması" olarak tanımlanmaktadır.

⁵ Jefferson'ın 1947'de Amerikan Yüksek Mahkemesi'nde "Din kurumuna karşı hukuk, kilise ve devleti birbirinden ayıran bir duvar inşa etmelidir" sözü, din ve devlet ayrımına işaret eden duvar metaforunun kaynağıdır.

⁶Amerika Birleşik Devletleri'nde din ve devlet ilişkisinin seyrini bu ilişkinin okullaşma sürecine yansımaları ile ilişkili olarak ele alan Thomas söz konusu seyri benzer bir biçimde şu dönemlere ayırmaktadır: Kolonileşme Dönemi (1600-1775), Yeni Ulus Dönemi (1776-1860), Gelişen Ulus Dönemi (1861-1950), Mevcut Dönem (1951-) (Detaylı bilgi için bkz. Thomas, 2007: 17-56).

dini kurumsallaşmanın tesis edilmeye çalışıldığı bu dönemde, her bir koloninin ilk iş olarak kendine ait kilisesini kurduğu (Fowler, Hertzke&Olson, 1999: 9) ve kiliselerin vergi yoluyla devlet tarafından desteklendiği görülmektedir. "Dinini rahatça yaşayabilme" amacıyla gerçekleşen göçlerin Amerikan kolonilerinin oluşmasındaki etkin rolü göz önüne alındığında, dinin ve din adamlarının koloni döneminde siyasi ve sosyal hayatta yönlendirici etkisi olduğu dikkati çeken önemli bir husustur (Koloni döneminde Amerika'da dini hayat ve din adamlarının yönetici ve yönlendirici rolleri için bkz. Butler, 2000: 31-53).

İkinci aşamayı, on sekizinci yüzyılın ortalarında, İngiltere'ye karşı verilen bağımsızlık mücadelesine paralel olarak kurumsal kiliselerin ortadan kaldırılması ve kiliselerin devlet desteğinden uzak tutulması doğrultusunda ortaya çıkan anlayış oluşturmaktadır. Bu anlayışın ortaya çıkmasında ise 1740'larda yaşanan Büyük Uyanış (*Great Awakening*) hareketi ile aydınlanmacı liberallerin ortak etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Zira aydınlanmacı liberaller din - devlet ayırımının teorik zeminini ve desteğini, Büyük Uyanış hareketi ise bu anlayışın halk tarafından desteklenmesini sağlamıştır (Monsma&Soper, 2005: 19).⁷ Kökeni Protestanlığın öğretilerine dayanan Amerikan Evanjelizminin karakterini şekillendiren Büyük Uyanış hareketi aynı zamanda Amerikan'ın bir "ulus" haline geliş süreci olarak da kabul edilmektedir (Bedir, 2013: 81). "Zalimlere isyan Tanrı'ya itaattir" sloganı söz konusu sürecin dini motivasyonunu ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir (Kidd, 2010: 1-11). Dinin bireyselliğini öne çıkaran Protestanlık ile bu sürecin sonunda Amerika'da Protestanlığın iki yaygın kolu olan Baptistler ve Metodistler önemli bir güç haline gelmişlerdir (Bedir, 2013: 82).

Üçüncü aşama federal hükümetin halkın dini hayatına karışmasının önüne geçmek amacıyla Anayasa'nın I. Tadilatı'nın (*First Amendment*) yazılmasıyla başlayan ve yirminci yüzyılın yarısına kadar devam eden süreçtir (1800 - 1950). İlgili madde ile din kurumuna ait lehte veya aleyhte herhangi bir kanun yapılamayacağı garanti altına alınmıştır (Reutter&Hamilton, 1976: 13).⁸ Buna bağlı olarak devletin dine karşı tarafsız olmasının gerekliliğinin savunulduğu bu dönem, Hıristiyanlığın devletin dini yerine milletin dini olarak kabul edilmesini beraberinde getirmiştir. İkinci Büyük Uyanış hareketine sahne olan dönem, bu hareketle beraber devlet tarafından desteklenen misyonerlik faaliyetlerinin de yaygınlaşmasına vesile olmuştur. İkinci Büyük Uyanış hareketi, kolonilerin birleşmesinde itici bir güç olarak kabul edilmektedir (Bedir, 2013: 83).

Dördüncü ve son dönem ise İkinci Dünya Savaşı'nı müteakiben tekrar din ve devlet ayırımına giden ve bu doğrultuda kiliselerin kurumsal etkinliğinin azalmasına yol açan sürecin başlamasından günümüze kadar gelen süreç olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte Jefferson'ın din ve devlet ayırımı için kullandığı "duvar" metaforunun siyasi ve toplumsal alanda kabul görmesi ile herhangi bir dinin devlet tarafından herhangi bir şekilde desteklenmesinin engellenmesi doğrultusunda tedbirlerin alınmaya başlandığı görülmektedir. Bu tedbirlerden biri olarak devletin dini okullara yardım yapmasının anayasaya aykırı olduğu kabul edilmiştir (Monsma&Soper, 2005: 22). Nord bu süreci Amerika'nın tercihini modern dünyadan yana kullanmak suretiyle

⁷Aydınlanmacı liberaller dindar Hıristiyan olarak bilinmekle beraber, Hıristiyanlığın geleneksel doktrinlerinin siyasi yönetim ile ilgisinin kurulamayacağını iddia ederek din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini savunmuşlardır.

⁸ Söz konusu madde "Kongre din kurumunu ilgilendiren veya serbestçe faaliyetini yasaklayan hiçbir kanun yapmayacaktır (Congressshallmakenolawrespecting an establishment of religion, orprohibitingthefreeexercisethereof)" şeklindedir.

“dini bir kenara atması” olarak nitelerken bu dönemde okullarda verilen eğitimin nihai amacının “yeni ülkenin yeni inancı” şeklinde nitelediği “demokrasi ve Amerikanizm” olduğunu ifade etmektedir (Nord, 1995: 63).

Amerika'nın din ve devlet ilişkisi açısından tarihine bakıldığında, kolonileşme döneminde din ve devletin yakın ilişkili olduğu ve dinin kurumsal yapısının devlet tarafından da desteklendiği görülmektedir. Dolayısıyla Amerika'nın kuruluşunda din önemli bir unsurdur.⁹ Anayasanın kabulü ile söz konusu ilişkinin din ve devletin birbirinden ayrılması doğrultusunda biçim değiştirdiği dikkati çekmektedir.

Belirtmek gerekir ki din ve devletin birbirinden ayrılması, dinin Amerika'nın siyasi hayatında önemli rolü olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Zira bugün dahi Amerika'da siyasi seçimlerin sonuçlarının şekillenmesinde dinin önemli bir etkisi bulunmaktadır detaylı bilgi için bkz. Green, 2011: 131-139). Bu bağlamda kökeni Jean-Jacques Rousseau'ya (1712-1778)'ya dayanan, Aydınlanma dönemi Fransa'sında kullanılan "sivil din" kavramı (kavramın tarihi perspektifle siyaset felsefesi açısından değerlendirilmesine dair geniş bilgi için bkz.Beiner, 2011) Amerika'daki dine ve devlet ilişkisinin niteliği açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Aydınlanma dönemi Fransa'sı için kullanılan ancak 1967'ye kadar bu ülkede tekrar edilmeyen bu kavram, Batı kültürünün başlangıcı kadar eski olana işaret eden bir fenomendir (Albanese, 1992: 433). Amerika Birleşik Devletleri için Benjamin Franklin'in (1706-1790) ise 1749'da Pennsylvania'da gerçekleştirdiği konuşmasında vurguladığı "halk dini (*publicreligion*) ihtiyacında işaret edilen ve George Washington (1732-1799)'ın Birleşik Devletlerin ilk başkanı olarak ettiği yeminde temelleri yer alan bir kavramdır (Albanese, 1992: 434-435). Kısaca ifade etmek gerekirse sivil din, dinin toplumu bir arada tutan önemli bir unsur olduğu ve bu unsurun toplumun tümünü içine alan değerler sisteminin geliştirilmesi ve özellikle siyasi otorite tarafından desteklenmesi anlamını taşımaktadır (Hammond, 1980: 122; Albayrak, 2012: 126). Toplumun ortak değerler etrafından birleştirilmesi ve adeta seçilmiş ulus anlayışı altında kutsallaştırılması sürecini ifade eden sivil dinin 1790'lara gelindiğinde çoktan geliştiği Amerikan sosyal ve siyasi hayatında söz konusu kutsallaştırmayı dört aşamada gerçekleştirdiği görülür (Albanese, 1992: 447 - 448):

İlk olarak ritüeller için gerekli şartlar sağlanmıştır. Kutsal alanlar ve kutsal zamanlar vardır (Gerorge Washington'ın evi, Vernon Dağı, İç Savaşı Anma Günü ve I. Dünya Savaşı'nı Anma Günü gibi).

İkinci olarak sivil din ideallerini şahıslatırmış olan milli "azizler" dizisi söz konusudur (listede Goerge Washington, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin gibi kurucuların yanında John F. Kennedy gibi yirminci yüzyıla ait figürler de yer almaktadır).

Üçüncü olarak kutsal figürler gibi kutsal objeler de vardır (Bağımsızlık Bildirgesinin orijinal kopyası gibi).

⁹ Nitekim koloniler üzerindeki İngiliz baskısından kurtuluşu ve Amerika'nın kuruluşu anlamına gelen Amerikan Devrimi'nin altında sadece adaletsiz vergilere ve koloni politikalarına olan tepkilerin yatmadığı, söz konusu çatışmanın Amerikalıları aynı zamanda Tanrı'nın özgürlüğe yol açan kutsallığını desteklemeye çağırıldığını ifade edenler de bulunmaktadır. "Zalimlere isyan Tanrı'ya itaattir" sloganı ile devrime yüklenen bu dini anlam Amerikan ulusunun kuruluşunda da görülmektedir (Amerikan Devriminin dini alt yapısına dair bkz. Kidd, 2010).

Son olarak resmi ritüellerin uygulamaları, cumhuriyetin kurucularını anmak ve Amerikalılara hatırlamaları için yardım eden objelere saygı göstermek gibi hususlar kapsamında kutsal mekan ve zamanlarla birleşmiştir (4 Temmuz kutlamaları gibi).

Bahsi geçen tüm inanç, kod ve kültürler sivil dinin görünen yapısını şekillendirmektedir. Amacının ise kavramın barındırdığı problemlere rağmen, kolayca yıpranabilecek federal cumhuriyet içerisinde toplumun birliğinin bazı temellerini bulmak olduğu ifade edilebilir (Albanese, 1992: 449). Bu yönüyle dinin Amerikan siyasi hayatındaki merkezi konumuna bir kez daha işaret etmektedir (kavrama getirilen eleştiriler için bkz. Albayrak, 2012: 125 - 129). Hatta Amerikan tarihi söz konusu olduğunda din, etnisite ile de birleşince politik tavrın en önemli göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır (Noll, 1990: 380).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Eğitim Sisteminin Genel Yapısı

ABD'nin eğitim sisteminin temelinde kuruluşuna zemin hazırlayan siyasi ve sosyal olayların büyük etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira devlet kurulmadan önce toplumsal yapının içerdiği farklılığa binaen toplumda yer alan farklı kiliselerin kontrolünde olan eğitim, federal sistem çerçevesinde kurulan devlet ile birlikte "ulusal" boyut kazanmaya başlamıştır (Yalçın vd, 2007: 32).

ABD eğitim sistemi, siyasi yapıya paralel olarak merkeziyetçi bir sistem değildir. Anayasaya göre okul açma ve kapama yetkisi eyaletlere ve yerel yönetimlere verildiği için, eğitim sistemi büyük ölçüde yerinden yönetime dayalıdır (Paige, Esposito&Garcia, 2003). Dolayısıyla anayasaya göre federal hükümetin eğitimle ilgili herhangi bir sorumluluk veya yetkisi bulunmamaktadır. Ancak buna rağmen federal hükümet eğitim üzerinde eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak, eğitimin kalitesini geliştirmeye yönelik olarak yerel yönetimleri, özel sektörü, sivil toplum kuruluşlarını teşvik etmek ve araştırma-geliştirme faaliyetlerini yürütmek gibi doğrudan ve dolaylı etkisi söz konusudur (Harmancı, 2007: 37). Eğitim sisteminin merkezi bir yapılanmaya sahip olmaması, ülkede çok sayıda okul sisteminin bulunmasını da beraberinde getirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde finansmanı ve yönetimi açısından bakıldığında üç çeşit okul mevcuttur: Her şeyi ile devlet tarafından desteklenen okullar, tamamen özel kişi ya da kurumlar tarafından desteklenen okullar ve kısmen özel destek alan okullar (*charterschool*) (Mulvey, Cooper&Maloney, 2010: 29-30).

Amerika'nın okul sisteminin yapılanmasına bakıldığında yine eyaletlerin düzenlemelerine bağlı olarak okul basamakları arasında kesin bir sınırın olmadığı dikkati çekmektedir (Harmancı, 2007: 40). Ancak genel özellikleri dikkate alınarak eğitim basamakları şu şekilde sıralanabilir:

Zorunlu Eğitim: Eyaletlerin büyük çoğunluğunda zorunlu eğitim yaşı 16 olarak tespit edilmiştir. İlköğretim dönemine genellikle beş yaşında anaokulu ile başlayan çocuklar, 12. sınıf yani lise son sınıfa kadar(18 yaş) üniversite öncesi eğitimlerine devam etmektedirler. Zorunlu eğitim boyunca kamu okullarında ücretsiz eğitim verilmektedir (iipdigital.usembassy.gov, erişim: 08.11.2013; Harmancı, 2007: 41).

Belirtmek gerekir ki 1925'de düzenlenen kanun uyarınca eyaletler öğrencileri devlet okullarına gitmeye zorlayamamakla birlikte, devlet okuluna gitmedikleri takdirde özel okullara veya kilise okullarına gitmeleri ya da ev okullarında eğitim almaları halinde müfredatlarının izlenmesi suretiyle belli konuları öğrenmeleri için zorlayabilmektedir (Merriman, 2007: 195).

Okul öncesi Eğitim: Amerika'da okul öncesi eğitim için tek bir model söz konusu değildir. Kreşler, gündüz bakım evleri ve anaokulları gibi çeşitliliğe sahiptir. Ancak devlet tarafından desteklenen bu eğitim kademesi için, düşük gelirli ailelerin, yaşları 3-4 arasında değişen çocuklarının katılımını sağlamak amacıyla Avantajlı Başlangıç (*Head Start*) adı verilen ve federal hükümet tarafından finanse edilen programlar da düzenlenmektedir (üpdigital.usembassy.gov, erişim: 08.11.2013). Bu programın amacı okul öncesi eğitim dönemindeki çocukların 5-6 yaşlarına geldiklerinde okula hazır olmalarını sağlamaktır. Bunun yanında birçok ilköğretim okulunun da anaokulu mevcuttur. Anaokullarında dil, drama, görsel sanatlar, müzik, oyun gibi ders ve etkinliklerin yanı sıra bedensel gelişime yönelik eğitimler de verilmektedir (Paige, Esposito&Garcia, 2003).

İlköğretim ve Ortaöğretim: Amerika'da ilköğretim ve ortaöğretim basamakları da tek bir model şeklinde yapılanmamıştır. İlköğretim ve ortaöğretim bir bütün olarak yaklaşık on iki yıllık bir eğitim sürecini kapsamakla birlikte, bu sürenin altı yılını ilköğretim altı yılını lise veya sekiz yılını ilköğretim dört yılını lise şeklinde planlayan sistemler mevcuttur. Bunun yanında ilköğretime beş yıl, orta öğretimi ve liseyi üçer yıl ya da her üç kademeyi de dörder yıl şeklinde planlayan sistemler de bulunmaktadır (Paige, Esposito&Garcia, 2003; Harmancı, 2007: 41; başka bir sınıflandırma için bkz. Yalçın vd., 2007: 37) İlköğretim ve ortaöğretim müfredatı bünyesinde genellikle okuma-yazma, telaffuz gibi iletişim becerileri, tarih, matematik, kritik düşünme ve problem çözmeye yönelik olarak fen bilgileri, toplum değerleri, kültür ve demokratik idare kavramı ve işlemleri ile müzik, resim, beden ve sağlık eğitimi verilmektedir (Harmancı, 2007: 41; Yalçın vd., 2007: 37). Söz konusu müfredat programları ile 10. sınıftan itibaren öğrenciler üniversiteye girişi sağlayacak akademik programlara ya da iş hayatına ve yüksek öğretimde ihtisaslaşmaya hazırlayan meslek programlarına veya hem akademik hem de iş hayatına hazırlayan genel programlara devam etme doğrultusunda tercih hakkına sahiptirler (Yalçın vd., 2007: 38).

Yükseköğretim: Amerika'da 600'den fazla devlete ait ve neredeyse 1800 özel olmak üzere 2500'e yakın dört yıllık kolej ve üniversite mevcuttur. Üniversitelerin akademik derecelendirilme biçimleri kanunla belirlenmediği için üniversiteler bu hususta kendileri inisiyatif kullanmaktadırlar. Ancak genel olarak lise ile üniversite arasında yer alan iki yıllık kolej eğitimi (daha ziyade mesleki ve teknik eğitimi kapsamaktadır), dört yıllık lisans eğitimi, bir yıldan iki yıla kadar olabilen yüksek lisans eğitimi, en az beş en fazla yedi yıl sürebilen doktora eğitimi şeklinde sıralanabilir (Paige, Esposito&Garcia, 2003).

Eğitim sistemi içerisinde **yetişkin eğitimi** de gerek ulusal gerekse yerel düzeyde desteklenmekte, okuma-yazma programları ve meslek eğitimi başta olmak üzere yetişkinlerin ihtiyaç duydukları hususlarda gelişimlerine zemin hazırlanmaktadır (Harmancı, 2007: 46).

Günümüzde **uzaktan eğitimin** en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Amerika'da uzaktan eğitim imkanı, yüksek lisans programı olarak başladığı 1984 yılından bu yana devam etmektedir (Daş&Varol, 2001: 53-62). Bugün ise kısa süreli meslek kursundan yüksek lisans eğitimine kadar birçok alanda tercih edilebilmekte ve gittikçe yaygınlaşmaktadır (Yalçın vd., 2007: 47).

Amerika Birleşik Devletleri'nde **öğretmen eğitimi** de eyaletten eyalete değişiklik göstermektedir. Merkezi hükümetin öğretmen yetiştirmekle ilgili görev ve sorumluluğu bulunmadığı gibi öğretmen atamaları da yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmektedir. Genel olarak bakıldığında öğretmen olabilmek için en az dört

yıllık lisans eğitimi gereklidir ve birçok eyalette okul müdürü olabilmek için yüksek lisans veya doktora eğitimi şartı bulunmaktadır (Harmancı, 2007: 46). Yine birçok eyalette başka alanlara geçmek isteyen öğretmenlere yönelik alternatif sertifika programları da geliştirilmektedir (Paige, Esposito&Garcia, 2003).

Amerikan eğitim sistemi içerisinde okulların dışında tercih edilen bir alternatif ise **ev okulları** (*homeschools*) ya da bir başka ifadeyle evde eğitimidir. Bu alternatife daha ziyade dini nedenlerle tercih edilmesi dikkat çekicidir (Merriman, 2007: 193). Çocuklarına ev okullarında eğitim vermeyi tercih edenlerin, özellikle bazı köktencilerin, bu tercihini belirleyen temel sebebin devlet okullarında ve özel okullardaki eğitime güvensizlik ve buna bağlı olarak çocuklarına kendi müfredatlarını bizzat uygulama isteği olduğu görülmektedir. Bu görüşün ve isteğin altında ise devlet kontrollü ya da devletin rehberliğindeki müfredatın aslında devlet ve kilise arasındaki "duvarın" ihlalini temsil ettiği düşüncesi yatmaktadır. Anayasa mahkemesinin 1993'de çıkardığı bir kanunla evde eğitim veren bütün ailelerin, uyguladıkları müfredatlara ilişkin bir kopyayı devlet için dosyalamaları gerekli kılınmıştır. Bu karara bazı aileler tarafından din özgürlüğünün ihlal edildiği gerekçesiyle itiraz etmelerine rağmen mahkeme raporlamanın asgari düzeyde eğitim standardının sağlanabilmesi için gerekli olduğu kararına varmıştır (Merriman, 2007: 194-195). Dolayısıyla aileler dini özgürlüklerinin ihlal edildiğini düşünseler dahi bu sınırlamalara uymak zorundadır.

Bir bütünde bakıldığında Amerikan eğitim sistemi fırsat eşitliği ilkesinin gerçekleştirilebildiği önemli bir örnek olarak kabul edilmektedir. Zira eğitimin her kademesi için okullaşma oranı dünya ortalamalarının üzerinde seyretmektedir (Yalçın vd., 2007: 31).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Din Eğitiminin Tarihi Seyri

Amerika'ya gerçekleşen ilk göçlerin biri dini diğeri seküler iki temel motivasyonu olduğu söylenebilir: Hem kendi insanlarını hem de diğer insanları Hıristiyanlaştırmak ve daha iyi hayat şartlarına sahip olmak (Thomas, 2007: 18). Dolayısıyla din eğitimi özellikle kolonileşme sürecinden itibaren eğitimin önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir ve daha önce ifade edildiği gibi zamanla din ve devlet ilişkisine bağlı olarak eğitimle olan bağı da nitelik değiştirmeye başlamıştır.¹⁰

Söz konusu ilişkinin sürecini Thomas dört döneme ayırmaktadır (Thomas, 2007: 18; Köylü&Turan, 2014: 8-17):

İlk dönem 1600 - 1775 yılları arasında tekabül eden *sömürge dönemidir*. Daha önce de ele aldığımız üzere bu dönem kilise ile devletin iç içe olduğu, buna bağlı olarak eğitimin de dinden ayrı düşünülmediği bir dönemdir. Amerika'ya Avrupa'nın birçok ülkesinden yoğun göçlerin neticesinde Hıristiyan nüfusun hızla artış göstermesi, her bir koloninin kendi kilisesini kurmasını da beraberinde getirmiştir. Kurulan bu kiliseler göçmenlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılama görevini de üstlenmişlerdir. Söz konusu ihtiyaçlara eğitim de dahildir. Zira bu dönemde eğitimin önemli bir unsuru da dindir. Dolayısıyla eğitim Hıristiyan değerlerine dayanmakta ve

¹⁰ Bu bağlamda ilginç bir yaklaşımla McCloud Amerika'nın dini tarihinde eğitimde dört teolojinin yer aldığını vurgulamaktadır: Birincisi Calvin'e dayanan "kutsal hiyerarşi" yani sosyo-ekonomik farklılıkların ilahi olarak takdir edildiği anlayışı. İkincisi bugün dahi etkili olan ve bireylerin dini ve finansal çabalarını geliştirmede özgür oldukları anlayışına dayanan "ekonomik Arminianizm". Üçüncüsü işçilerin ve sermaye sahiplerinin ilgilerinin ve amaçlarının ortak olduğu fikrine binaen "sosyal uyum" teolojisi ve son olarak sosyal uyum anlayışının zıddı olarak işçinin dostu sermaye sahibinin düşmanı bir İsa figürüne dayanan ve her iki sınıfın amacının aynı olmadığını, çatıştığını savunan "sınıf şuurlu İsa" teolojisi (bkz. McCloud, 2007: 105 - 135).

okul ile kilisenin işbirliği ile verilmekte idi. En temel eğitim birimi olan evlerde verilen eğitimin de Hıristiyan din eğitimine dayandığı görülmektedir. Söz konusu dini eğitim eğilimi, yayın faaliyetlerinin artmasına da zemin teşkil etmiştir.

Pazar ayinleri kilise eğitiminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İncil'den okunan ve açıklanan pasajlar ile genellikle önceden hazırlanmış sorulara verilen cevaplar vasıtasıyla halkın kilise doktrini ve Hıristiyanlığın temel değerleri hakkında bilgilenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada dini eğitimin çocuk pedagojisine bakışıyla ilgili önemli bir örnek olarak Püritenlerin çocuk gelişimine dair iki temel yaklaşımı dikkat çekicidir: Birincisi çocuklar kötü doğarlar, eğer doğal yapılarından uzaklaşmaları için rehberlik edilmezse günaha bağlı kalırlar. İkincisi çocuklar öğrenme kapasitesi ile doğarlar. İlk yaklaşımını dini doktrinden alan bu bakış açısı çocukların eğitilmemeleri halinde tabiatları gereği "folik" oldukları için, itaatsizlik göstermeleri kaçınılmazdır. Bu bağlamda "çocuk alfabesi (*hornbook*)" adı verilen ve çocukların İncil'i bizzat okuyabilmeleri için kitapçıkların hazırlandığı ve yılda ortalama 40.000 olmak üzere 1800'lere kadar yaklaşık 6 milyon basıldığı görülmektedir. Dolayısıyla koloni dönemi eğitim Hıristiyanlık değerleri ile iç içedir.

Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma hareketi ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri de hakikatin kaynağı olarak aklın dogmalar üzerinde hakimiyet kurmasına dair inancın etkisi altına girmekle beraber dinin tesirinin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Ancak daha önce temas edildiği üzere Aydınlanma hareketi Amerikan devriminin de temellerini oluşturmuş, "uluslaşma" sürecini başlatmıştır. Devlet ve kilisenin iç içe yapısının değişmeye başladığı bu dönem "seküler eğitim" kavramının eğitim sistemine girmesine vesile olmuştur.

1776-1860 yılları arası olarak tanımlanan *Yeni Ulus* dönemi, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını ilanına binaen "yeni ulus"un temellerinin hukuki manada inşa edildiği dönemdir. Bunun en önemli adımı ise anayasanın oluşturulmasıdır. Söz konusu anayasa ile, yine daha önce ifade edildiği üzere, din ve devletin birbirinden ayrılması doğrultusunda karar alınmış ve devletin seküler bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir. Bu durum devletin daha doğrusu federal hükümetin eğitimi düzenleme sorumluluğundan uzak tutulmasının anayasa ile tespit edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹¹

Devlet ve kilisenin ayrılması, dinin etkisinin baskın olduğu eğitim faaliyetlerinin özel kurumlar ve gruplar tarafından yürütülmesine vesile olmuştur. Pazar okulları bu kurumların başında zikredilebilir. 1780'li yıllarda İngiltere'de haftanın diğer altı günü çalışan kişiler için geliştirilmiş bir eğitim imkanı iken Amerikan kolonilerinde haftanın her günü hizmet veren, bir anlamda "yaygın eğitim okulları" olarak işlev görmüştür. Öğretim biçimi okuma ve vaazlar ile İncil kıssaları, kilise doktrini ve Hıristiyan ahlaki üzerine tartışmalar üzerine yoğunlaşmış bulunmaktaydı.

Pazar okullarının yanında Evanjelizmi canlandırma toplantıları, İncil toplulukları ve misyoner topluluklar da yaygın eğitim bağlamında düşünülebilecek diğer din eğitimi

¹¹Bu dönemin ahlak anlayışının dinden bağımsız olmadığı tespitinden hareketle okullarda din eğitimi tartışmasının dini çoğulculuk (Hıristiyan mezhepleri kapsamında) bağlamında ortaya çıkardığı ikilemi Feldman şu şekilde vurgulamaktadır: Eğer din öğretilmezse, ahlak ortadan kalkar ve okul başarısız olur. Eğer din müfredata girerse, bu sefer birçok veli bunun doğru din olmadığı noktasında itiraz ederek çocuklarını alabilirler ve bu da başka bir sebeple okulun başarısız olmasına neden olur. Bu sorun daha sonra sivil din konusunda da temas edilecek ortak Hıristiyan değerlerine dayanan "nonsectarianism" kavramı (mezhepler üstü olarak ifade edilebilir) ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Feldman kavramın bugün dahi Amerikan toplumunda etkisinin mevcut olduğunu ifade etmektedir (Feldman, 2005: 60-61).

organizasyonları olarak dikkati çekmektedir. Bu gruplardan İncil topluluklarının temel amacı farklı Hıristiyan mezheplerin koalisyonu ile bedava veya düşük ücretli İncil dağıtımını ile Hıristiyanlığın yayılmasını ve böylece herkesin Hıristiyan Amerika'ya katkıda bulunmasını sağlamaya çalışmak iken misyoner topluluklar aynı amacı sınırlarını deniz aşırı ülkeleri de dahil ederek genişletmişlerdir.¹²

Bu dönem yayın faaliyetlerinin de hız kazandığı ve dini yayınların önemli oranda artış gösterdiği bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Amerikan Pazar Okulu Birliği'nin 1830'a kadar hikayelerden hareketle gençlere ahlaki konuları öğreten 6 milyon kitapçık, Amerikan Dini Yayın Topluluğu'nun da 1865'e kadar 20 milyon kitap ve 250 milyon kitapçık yayınladığı görülmektedir. Bu yayınlar arasında McGuffey'in serileri, on dokuzuncu yüzyılın en çok okunan kitapları olarak ayrı bir yere sahiptir. Kolaydan zora doğru derecelendirilerek her biri bir öncekine dayalı altı kitap olarak hazırlanmış bu seriler tarih, edebiyat, tabii bilimler ve teoloji konularını içermekte ve öğretmenlere kapsamlı bir okuma programı sunmaktaydı. Kitaplarda dürüstlük, yardımseverlik, tutumluluk, çok çalışma, cesaret, vatanseverlik, Tanrı'ya ve anne-babaya saygı gibi değerlerin vurgulandığı görülmektedir. 122 milyondan fazla baskısı yapılmış olan bu kitaplarla ülkedeki okul çocuklarının %80'i eğitim görmüştür. Günümüzde dahi yüz bininin üzerinde baskısı yapılmakta ve daha ziyade ev okulu için kullanılmaktadır (Wright, 2009: 11).

Yeni Cumhuriyete kadar kolonilerde okullar kendi müfredatlarını oluşturan, öğretmenlerini kendileri atayan, metod ve finansmanlarını kendileri karşılayan bağımsız birimlerdir. Ancak Cumhuriyetle birlikte tüm okulların kademeli olarak ortak bir düzenleme altına alınmaya çalışılmış ve neticede okul sistemleri oluşturulmuştur. Bu sistem içerisinde bir taraftan devlet tüm ülke bazında devlet okullarının tabii olacağı kanunlaşmaya giderken diğer taraftan Katolik, Presbiteryan ve Luteranlar gibi dini cemaatler kendi özel okullarını kurmaya başlamışlardır. 1840'ta 2 milyonun, 1860'ta da elli bir milyonun üstü gibi büyük rakamlara ulaşarak büyük bir gelişme gösteren okullaşma sürecinin çoğunlukla beyaz vatandaşlara yönelik olduğu, Kızılderili ve zencilerin okullarda hoş karşılanmadığı da önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

1861-1950 yılları arasına tekabül eden *Gelişen Ulus* dönemi İç Savaş dönemi ile İkinci Dünya Savaşı arasında yaşanan çeşitli gelişmelerin Amerikan eğitim sistemini de etkilediği bir dönemdir. Bunların başında yeni eyaletlerin eklenmesi gelmektedir. Buna göre Amerika Birleşik Devletleri'nin eyalet sayısı 1912'de 48'e ulaşmıştır. Bölgesel yönetimlerin eyaletlere dönüşmesi, bu bölgelerdeki eğitim imkanlarının da gelişmesine vesile olmuştur. Öncelikle eyaletler tarafından yeni devlet okullarının ve kolejlerin açılması vergi desteği gibi finansal destekler ile kanuni düzenlemeler yoluyla teşvik edilmiş, eğitimin sistematize edilmesi ve güçlendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Anayasa güvencesi altında bulunan dini özgürlüklerin korunması şartıyla da olsa bu süreçte tek tanrılı dine -özellikle Hıristiyanlığa- bağlılık anayasaya yansımıştır. Pek çok eyalet 7-16 yaş arasını zorunlu eğitime tabii tutan eğitim yasaları çıkarmışlardır.

Göç de bu döneme damgasını vuran önemli bir olgu olmakla birlikte göç edenlerin çoğunluğunun Hıristiyanlardan oluşması, 1950'lere kadar okullar açısından din

¹² Pasifik Adaları, Hindistan, Japonya, Çin, Yunanistan, Türkiye ve Afrika bu ülkelerin bazıları olarak dikkati çekmektedir. Bugün gelinen noktada din ve devletin ayrı olmasını savunan misyoner gruplara rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin bu grupların işbirliğini önemsemesi, dinin Amerika'nın tüm dünyaya yeni ihracat malzemesi olduğu yorumlarını da beraberinde getirmektedir. Söz konusu perspektif ve misyonerlik faaliyetleri ile ilgili Doğu Afrika özelinde detaylı bir inceleme için (bkz. Stambach, 2010).

eğitimi meselesinin Hıristiyanlık bağlamında ele alınması, diğer dinlerin ciddi manada tartışma konusu olmaması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında söz konusu göçler "Amerikanlaşma" kavramının ve sürecinin resmiyet kazanmasına sebebiyet vermiştir. Amerikanlaşma, farklı coğrafyalardan gelen insanların kültür birliğine dayanan bir Amerikan vatandaşlığının şekillendirilmesi anlamına gelmektedir.

Taşralıktan şehirleşmeye geçiş akımının hız kazanması ve eğitimin bu husustaki işlevselliği, dönemin bir diğer ayırıcı unsurudur.

Gelişen ulus döneminin eğitimle ilgili dikkat çekici gelişmeleri arasında özellikle İç Savaş sonrasında Kızılderililerin ve zencilerin okullarda eğitim alabilmelerini sağlamaya yönelik girişimlerin hız kazanması yer almaktadır. Bu girişimlerin çeşitli misyoner toplulukların öncülüğünde gerçekleşmesi ayrıca kayda değerdir. Mesela Kızılderililerin Amerikanlaşmasını hedef alan yatılı okullar, bu dönemin ürünleridir. Söz konusu okullarda okumak Amerikanlaşmayı sağlamak adına İngilizceyi öğrenme, ana dilin konuşulmasının yasaklanması, şehirleşme ve Hıristiyan ahlakı doğrultusunda yetiştirilmek anlamına gelmekteydi. 1930'larda okulların birçoğunun kapandığı görülmektedir.

Zencilerin okullaşma sürecine gösterilen gayret neticesinde 1863'den itibaren zenciler için okullar açılması sürecinde ciddi ilerleme kaydedilmeye başlandığı, bunun neticesinde İç Savaş sonrası 10 yaş ve üzeri zenciler arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 90 iken, 1870'de %80'e, 1880'de %70'e gerilemiş, 1990'de ise %45'e kadar düşmüştür. 1905-06 yılları arasında 5-18 yaş arası zencilerin %55'i okullarda okumaktadır. Ancak okullaşma ve beyazlar gibi eğitim alma imkanına rağmen pek çok topluluk, zencilerin beyazlarla aynı okullara gitmesine izin vermemiştir. Bu "ayrı ama eşit" durumu 1950'ler ve sonrasına kadar devam etmiştir.

1951'den günümüze (Thomas 2007 olarak kaydetmiştir) kadar olan süreci ifade eden *Son Dönem* ise din eğitimini din ve devlet ilişkisi bağlamında etkileyen olayların başında yine göç gelmektedir. Ancak bu dönemde gelişen ulus döneminde temas edilen göçlerden farklı olarak Avrupa'dan gelen göçlerin azaldığı, buna mukabil Asya'dan gelen göçlerin arttığı görülmektedir. Buna göre 1911-20 yılları arasında göç edenlerin % 75'ini Avrupa'dan %0.4'ünü Asya'dan, %19.5'ini Amerika'dan, %0.1'ini Afrika'dan ve %5'ini Okyanusya'dan gelenler oluştururken, 1991-2000 yılları arasında bu oran %15 Avrupalı %30,7 Asyalı, %49.3 Amerikalı , %3.9 Afrikalı ve %1.1 Okyanusyalı olarak Avrupa aleyhine Asya lehine belirgin bir biçimde değişmiştir. Bu farkın önemli sonuçlarından biri, farklı dinlere mensup insanların Amerika'da görünür olmaları ile dini ve seküler görüş ayrılıklarının Amerikan topluluklarına yayılmaya ve bu farklılıkların devlet okullarında yankı bulmaya başlamasıdır. Zira artık okul sistemi Hıristiyanlık dışındaki farklı dine mensup insanların çocuklarına da ev sahipliği yapmaktadır.

Göçlerin artışına paralel biçimde, 1940'lara kadar Amerikanlaştırma hareketi olarak devlet tarafından da desteklenen göçmenleri "Amerikalı" yapma politikası, II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya politikasında yaşanan dramatik değişimlere binaen "mozaik" politikası ile yer değiştirmiştir. Bunun anlamı kısaca bireylerin geçmişlerinden gelen kültürel özelliklerini devam ettirerek Amerikalı olabilmektir. Yani göçmenler bir taraftan anadillerini, dinlerini ve adetlerini devam ettirmekte, bir taraftan da Amerikan toplumunun bir parçası olmaktadır. Ancak bu durum da kendi içinde bazı sorunları barındırmaktadır. Zira dili, dünya görüşü ve adetleri bu kadar farklı olan bir ulusun birlik ve barış içinde kalabilmesi nasıl mümkün olabilir?

Nitekim din üzerinden devlet okullarında yaşanan çatışmalar bunun önemli bir yansıması sayılabilir.

Son döneme özellikle 1950'lerden sonra büyük bir hız kazanarak damgasını vuran teknolojik gelişmeler, bu gelişmelere paralel olarak dünyanın amacının ne olduğu, hayatın amacının ne olduğu ve bu amacın nereden bulunabileceği, insanların hayatlarını düzenleyen ahlaki ilkelerin neler olduğu ve bu ilkelerin kaynağı gibi sorulara verilecek cevaplar açısından okullara da yansıyan din ve bilim arasındaki çatışmanın zeminini de hazırlamıştır.

Son dönemde gerçekleşen göçlerin en önemli sonuçlarından birinin Amerika'daki dini çeşitliliğin, büyük oranda Hıristiyanlık dışındaki dinleri kapsayacak biçimde artmasıdır. Göçle gelen bu çeşitliliği zenginlik olarak görenler kadar Amerikan'ın ulusal kimliği (Anglo-sakson ve Protestan) açısından bir tehdit olarak algılayanlar da olmuştur (Huntington'dan hareketle konuya dair değerlendirme için bkz. Lacorne, 2011: 81 - 104). Fakat hangi perspektiften bakılırsa bakılsın neticede göç Amerika'nın dini manzarasını yeniden şekillendirmiştir (Balmer, 2001: 114). Bu şekillendirmeye bağlı olarak bugün Amerika'da Asya dinlerinin güçlenmesi Yeni Çağın spiritüalizmi ile uyum sağlamış görünmektedir. Mesela 1987'de gerçekleştirilmiş bir araştırmaya göre Amerikalı yetişkinlerin % 67'si astroloji yorumlarını okuduklarını, % 37'si ise bunların bilimsel olduğuna inandıklarını söylemişlerdir. Aynı araştırmaya göre katılanların % 42'si ölen birinin ruhuyla iletişim kurduklarını belirtmiştir. Reenkarnasyona inananların sayısı ise 30 milyon olarak ifade edilmektedir (Balmer, 2001: 115).

Bahsi geçen şekillendirmenin yanı sıra yukarıda ifade edildiği üzere okulların artık farklı dinden insanları da bünyesinde barındırmaya başlaması, devlet okullarında dinin durumunu üç açıdan etkilemiştir (Thomas, 2007: 53-54; Köylü&Turan, 2014: 13):

Birincisi Hıristiyan olmayanlar Hıristiyanlara tanınan hakların kendilerine de tanınmasını ve bu doğrultuda kendi dinlerine ait inanç, öğreti ve pratiklerin okullarda yer almasını, mesela dini bayramlarının kutlanmasını, dini sembol ve kitaplarının tanınmasını talep etmeye başladılar.

İkincisi öğrenci taşıma araçları, engelli çocuklara yardım ve maddi açıdan dezavantajlı çocuklara devlet yardımı gibi okulla ilgili bazı hizmetlere dair yardım istemeye başladılar.

Üçüncüsü ise okullardaki müfredat programlarında kendi inançlarına ve tarihlerine ait bilgilere de yer verilmesi için baskı yapmaya başladılar.

Amerika halkının büyük çoğunluğu kendisini dindar olarak tanımlamaktadır (Balmer, 2001: 114). 1998'de yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların %53'ü dinin hayatlarında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir (Thomas, 2006: 145; Köylü&Turan, 2014: 14). Ancak kiliseye gitme oranlarının 1960'lardan bu yana yapılan araştırmalarda gittikçe azaldığı da görülmektedir. Yapılan araştırmalara göre 1954'de %44 oranında iken 2007'de %36 olarak tespit edilmiştir (Stark, 2008: 9). Buna mukabil insanların katıldığı organizasyonlar arasında dini olanlara katılım oranı (%54) kültürel, sanatsal ve eğitim gibi farklı alanlardaki organizasyonlara göre ilk sırada yer almaktadır (Stark, 2008: 179). Dikkat çekici bir diğer veri ise 1944'den 2007'e kadar yapılan araştırmalarda kendini ateist olarak tanımlayanların oranında (yaklaşık %4) fazla değişiklik olmamasıdır (Stark, 2008: 117).

Kiliseye gitme oranlarındaki düşüşe rağmen dine olan ilginin Amerika Birleşik Devletleri'nin genelinde son yıllarda arttığı da bir başka tespit olarak karşımıza çıkmaktadır. He iki tespit bir arada düşünüldüğünde dini hayatın daha bireysel hale geldiğini söylemek de mümkündür.

Amerika'da dine olan ilginin son yıllarda artmasına binaen örgün din dersinin (*study of religion*) devlet ve özel okul ve kolejlerin müfredatının gerekli bir parçası olmasını savunan araştırmacıların artışına dikkati çeken Nash, söz konusu araştırmacıların gerekçelerini şu şekilde sıralamaktadır (Nash, 1999: 4-5):

- Pek çok okul ve kolej, inanç merkezli olduğu, genellikle entelektüel olmadığı ve bu nedenle formal akademik tecrübenin kıyısında kaldığı görüşünden hareketle açıkça olmasa da gizli den gizliye formal din çalışmalarına düşmanlık beslemektedir. Hatalı olduğu kolayca kanıtlanabilir bu yanlış izlenimlerin düzeltilmesi için eğitimciler ahlaki ve entelektüel sorumluluğa sahiptirler. Dolayısıyla din dersi müfredatta hakettiği yeri almalıdır.
- İster gizli ister açık biçimde olsun, seküler dünya görüşü beşeri, sosyal pozitif bilimler üzerinde hakim olduğunda diğer bütün alternatif görüşleri bertaraf etmektedir. Eğitimciler de disiplinleri dikkate alarak ve gayr-ı dini olana iltimas geçerek seküler hümanist bir insan modelini (mesela yüksek değerlerin, doğaüstü kökenlere yer verilmeksizin dünyevi insan olma üzerine oturtulduğu) destekleme eğilimindedirler. Fakat bu tek taraflılık Anayasa'nın I. Tadilatı'nda (*First Amendment*) yer verilen ve dini konulardaki tarafsızlığı güvence altına alan ifadenin de ihlali anlamına gelmektedir.
- Din insan varlığının temel unsurlarından biridir. Bu nedenle öğrenciler Birleşik Devletler de dahil olmak üzere birçok toplumun tarih ve siyasetini, dinin yüzyıllar boyunca dünyanın her yerinde iyi ve kötüyü üretmedeki rolünü görmeden anlayamazlar.
- Gerçek liberal eğitim, herhangi bir kültüre ait tarih, antropoloji, bilim, edebiyat, felsefe, sanat, müzik, tiyatro ve ahlak alanları üzerinde dini etkilere dair derinlemesine bir çalışmayı gerekli kılar. İster kasıtlı ister kasıtsız olsun, dinin okul ve kolej müfredatından çıkarılması liberal olmayan bir eğitimle sonuçlanacaktır. Zira öğrenciler hikayenin sadece yarısını öğreneceklerdir. Bu nedenle önemli dini yaklaşımlar görmezden gelinir, inkar edilir veya önemsizleştirilirken seküler entelektüel bakış açıları değer kazanmıştır. Bazı dini çalışmalar liberal eğitim için gerekli görülen diğer alanlarla aynı nedenlere dayanarak tüm okul düzeyindeki öğrenciler için gerekli kılınmalıdır: Sadece çoğulcu bir dünyada liberal eğitime ve dini bilgiye sahip bir vatandaş olmanın işlevsel faydası için değil, dinin sırf kendi hatırına çalışılmayı hakeden bir konu olması da sebebiyle.
- Herhangi bir okul düzeyinde yer alan ahlak eğitimi, öğrenciler dinin ahlaka, ahlaklı olmaya ve karakterin şekillenmesine katkısını anlama imkanına sahip olmadıkları müddetçe neticede boştur. Aksi iddialara rağmen belirgin geleneksel dini değerler (inanç, umut, sevgi, dindarlık, affedicilik, sadakat, kendine saygı gibi) çoğulcu seküler toplumlarda hala

hatırı sayılır ölçüde öneme değere sahiptir. Ve birçokları için salt seküler ahlak temelsiz görülmekte, dolayısıyla rölatif kabul edilmektedir.

- Bütün öğrenciler ama özellikle güçlü dini altyapıdan gelenler, "gelenek ve modernlik, toplum ve bireysellik, uyum ve çoğulculuk, inanç ve akıl, din ve sekülerizm" arasında özel ve kamusal hayatlarında ortaya çıkan gerilimlere dair nasıl çözüm getirebileceklerini keşfetme hakkına sahiptirler. Dolayısıyla okullar ve kolejler hem seküler hem de dindar öğrencilerinin entellektüel ihtiyaç ve haklarını göz önüne alma hususunda çok dikkatli olmak zorundadırlar.

Nash'ın kısaca değindiği argümanlardan hareketle Amerika Birleşik Devletleri'nde din eğitiminin müfredatlarda yer alması doğrultusundaki görüşlerin iki ana ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür:

Birincisi dini göz ardı ederek insanı ve toplumu anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla din başlı başına bir çalışma alanıdır.

İkincisi ise bir dinin tarafını tutmak kadar dini yok saymak da hukuki açıdan "dini tarafsızlığın" ihlali anlamına gelir. Dolayısıyla gerek ilmi gerekse hukuki bakımdan dinle ilgili dersler müfredatta yerini alması gerektiği savunulmaktadır.

Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki "dinle ilgili" derslerden kastın salt "bir dinin eğitimi" olduğu anlaşılmamalıdır. Zira bazı görüşler arasında yer alan "dini çalışmalar (religiousstudies)" sadece bir dinin eğitiminden ziyade dinin çok boyutlu etkisini anlamaya yönelik olgusal ve tarihsel çalışmalara da işaret etmektedir. Bugün Amerika'nın pek çok üniversitesinde aynı adla bölümlerin var olması ve teolojiden ayrı biçimde inceleme ve araştırmalar yapmaları, bu tespitimizin haklılığını ortaya koymaktadır kanaatindeyiz (İlgili bir çalışma için bkzAnderson, 2004).

Gelinen nokta itibarıyla Amerika'da din ve devlet ilişkisinin seyrini ele alırken temas edildiği üzere, devletin dine müdahalesinin önüne geçmek Amerika'daki laikliğin temel karakteristiği olarak görülmektedir. Bu doğrultuda devletin din eğitimine herhangi bir destek veya engel teşkil etmemesi anayasal güvence altındadır. Dolayısıyla devlet okullarında devlet desteği ile verilen bir din eğitiminden bahsetmek mümkün değildir. Buna bağlı olarak devletin özel dini okullara yardım yapması veya yapmamasıyla ilgili tartışmalar ise hala güncelliğini korumaktadır (İlgili vaka ve tartışmalara dair geniş bilgi için bkz. Hitchcock, 2004:122 - 162; detaylı bir başka çalışma için bkz. Fraser, 1999).

Okullarda Din Eğitimi

Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitimin federal hükümet yerine eyaletlerin inisiyatifine bırakıldığını ifade etmiştik. Dolayısıyla devlet okullarının kurulması, müfredatlarının belirlenmesi de eyaletlere ve mahalli okul bölgelerine aittir. Özel okulların çalışma şartları, bütçeleri, personel ve fiziksel koşulları ise yönetici, yerel eğitim yönetimi ve ailelerce belirlenmektedir. Diğer taraftan elli eyalette dini konular da dahil pek çok hususta yerel yönetimlerin söz sahibi olduğu görülmekle birlikte yerel eğitim kurumlarına, ailelere ve okullara verilecek yetkinin sınırını bölgenin siyasi kültürü ve gelenekleri şekillendirmektedir (Concoran&Goertz, 2005: 25-56; Albayrak, 2012: 140-145).

Eğitimin eyaletlerin ve mahalli yönetimlerin inisiyatifine bırakılması din de dahil olmak üzere ders konularının belirlenmesinde öğretmenin rolünü de arttırmaktadır.

Yine belirttiğimiz üzere din dersi konusunda okulları sınırlayan anayasal kısıtlamalar olmakla birlikte eğer herhangi bir şikayete dayalı hukuki durum ortaya çıkmadığı müddetçe bu yasal sınırlamaların görmezden gelindiği de dikkati çeken önemli bir husustur (Köylü&Turan, 2014: 19).

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde okullarda din eğitimi incelenmesi genellikle din eğitimi açısından tartışmalı olan belli başlı konular üzerinden gerçekleşmektedir (kısaca özetleyeceğimiz bu konulara dair detaylı bilgi için bkz. Thomas, 2007: 57-219; Köylü&Turan, 2014: 20-46). Bu konuların başında *Darwinizmin* devlet okullarında okutulup okutulamayacağı meselesi gelmektedir. Bu hususa dair asıl problem dine dayanan yaratılış inancı/teorisi ile Darwin'e dayanan evrim teorisinin bir arada okutulmasında ortaya çıkmaktadır. Bu problemin ortaya çıktığı okullar ise devletten kısmi destek alan okullar olmaktadır. Zira tam destek alanlar dini herhangi bir öğretiye yer veremedikleri için evrimi okutmakta, genel olarak dini grupların kurduğu özel okullar da müfredatlarını kendilerine göre düzenleyebilmektedirler. Ancak devletten kısmi yardım alanlar için durum hala tartışmalıdır. Zira devletin desteği eğitimin seküler boyutunu korumayı gerekli kılmaktadır. Bunun yanında veliler arasında da evrimin dışında alternatif teorilerin okutulmasını gerekli görenler olduğu gibi buna bilimsel açıdan karşı çıkanlar mevcuttur. Netice itibariyle konu din eğitimi açısından da bir problem olarak hala tartışılmaktadır.

Dua ve kutsal metin okuma meselesi din ve devlet arasındaki ilişki bağlamında din eğitimi açısından tartışılan bir diğer konudur. Devlet okullarında çocukların dua ve ibadet edip edememeleri, kutsal metinlerinden pasajlar okuyup okuyamamaları ve bunların şartları, ortaya çıkabilecek sorunlar gibi açılardan ortaya çıkan tartışmalar ve ilgili hukuki vakaların neticesinde bugün, eyaletler arasında konuya farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte, tüm eyaletlerin uymak zorunda olduğu Yüksek Mahkeme kararlarının bu uygulamaları kısıtlanması veya yasaklanması yönünde olduğu görülmektedir. Fakat öğrencilerin bireysel olarak ya da grup halinde ve boş zamanlarını kullanmak şartıyla dua ve ibadet etmelerine izin verilmektedir.

Dini semboller ve vecizeler meselesi de pek çok ülkede olduğu gibi Amerika'da din eğitimi ve dini özgürlükler bağlamında tartışılan bir diğer önemli konudur. On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında böyle bir problem okullarda söz konusu değildi. Zira Hıristiyanlığa ait sembollerin okullarda sergilenmesinde çoğunluğu Hıristiyan olan bir halk tarafından herhangi bir sorun görülmemekteydi. Ancak yirminci yüzyılın ortalarından itibaren din ve devlet arasındaki ayrıma ait ilkenin uygulanması doğrultusunda bu sembollerin sergilenmesinin yasaklanması yönünde baskıların arttığı görülmektedir. Bu baskıların neticesinde söz konusu sembollerin sürekli sergilenmesi yasaklanmış, ancak karşılaştırmalı kültür çalışmaları kapsamında ve geçici olarak gösterilebileceği hükme bağlanmıştır. Ancak Yüksek Mahkemenin verdiği bir başka karara göre devlet okullarındaki ders ödevlerinde çocukların dini görüşlerini ifade etmelerine sınırlama veya yasak getirilemeyeceğine dair karar almıştır. Bunun yanında öğrencilerin ve öğretmenlerin dini semboller ve vecizeler, sözler kullanmalarında kişisel hak ve hürriyetleri bağlamında herhangi bir yasaklama söz konusu değildir. Sadece öğretmenlerin sorulan soruya cevap vermek dışında ders esnasında dini telkin yapmaları yasaktır.

Din eğitimi bağlamında okullarda *dini bayram ve tatillerin* kutlanması da ayrı bir tartışma konusudur. Yine devletin ilk dönemleri için tartışma konusu olmayan bu mesele farklı dine mensup çocukların ailelerinin de yukarıda ifade edildiği üzere kendi

bayram ve tatillerinin Hıristiyanları gibi kutlanmasını ve dini tatillerinin uygulanmasını talep etmeleri bahsi geçen tartışmayı da gündeme taşımıştır. Buna göre öğretmenlerin dini tatiller hakkında objektif biçimde bilgi vermeleri yasal ancak ibadet olarak kutlamaları yasaktır. Öte yandan öğrencilerin dini inançları sınıf içi aktivitelerle çakıştığı takdirde öğrencilerin dersten muaf tutulmaları, öğrenciyi izinli sayma, öğrenciyi cezalandırma veya damgalama görüntüsü vermeden, mümkündür.

Okullarda dinin etkisine dair sınırlamaların artmasına karşın din eğitimi açısından önemli bir tartışma konusu olan *devletin dini okullara destek vermesi* yönündeki uygulamaların arttığı, dikkati çeken bir başka husustur. Bu bağlamda daha önce Lemon Testine (Monsma&Soper, 2005: 37; Hitchcock, 2004: 122 - 162)¹³ uyum sağlama imkanları olmadığı için devlet desteği alabilmeleri anayasa açısından mümkün görünmeyen bazı dini okullara, son yıllarda, öğrencilerin ulaşımının sağlanması, özel eğitim servisleri, devlet destekli okul kitapları velilere verilen vergi kredileri ve okul kefil programları gibi katkılarla devletin destek vermeye başladığı görülmektedir. Bu destek kapsamında kastedilen okullar yüksek öğretim haricindekilerdir. Zira yükseköğretime ait kurumların, Yüksek Mahkeme'nin getirdiği şartlara uymaları halinde kamu bütçesinden yararlanma hakları zaten mevcuttur. Söz konusu şartlar ise kamu fonlarının bu kurumların müfredatlarındaki seküler dersler ve faaliyetler için harcanması ve dini ayrımcılık yapmaması, dini hiyerarşiden bağımsız bir yönetimi, akademik özgürlüğü ve standardı sağlamalarıdır.

Okullarda *dini kulüplere* yer verilip verilemeyeceği de bir başka mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrencinin isteği ve inisiyatifine bağlı olmak, okul, okul çalışanı ya da devlet tarafından desteklenmemek, faaliyetlerinin okul derslerini engelleyici biçimde olmaması ve okulların kulüplere eşit mesafede bulunması gibi şartlara uymaları kaydıyla bu kulüp faaliyetlerine izin verildiği görülmektedir.

Son olarak din eğitimi bağlamında tartışılan konulardan biri de *bayrağa sadakat yemini*dir. Zira bayrağa sadakat yemini farklı dini gruplar tarafından itiraz edilen ve bu yönüyle toplumsal gerilime neden olan bir uygulamadır. Günümüzde tartışma yeminin kendisinden çok, 1954'de yemine eklenen "Tanrı huzurunda" ifadesine üzerine yoğunlaşmışsa da yasal başvurulara rağmen mevcut siyasi partilerin yeminin olduğu gibi korunması hususunda hemfikir oldukları görülmektedir.

Amerika'da İslam

Amerika'ya İslam'ın ne zaman geldiği hususunda farklı teoriler söz konusu olmakla birlikte (Smith, 1999: 50-51) ¹⁴ Müslümanların Amerika'ya göçlerine ilişkin en kesin belgeler on dokuzuncu yüzyılı göstermektedir. On dokuzuncu yüzyıldan önce Amerika'daki Müslümanlar genellikle köle olarak buralara, özellikle kuzey Amerika'ya getirilen Afrikalı Müslümanlardır.

Smith, Müslümanların Amerika'ya on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru başlayan kitlesel göçlerinin beş farklı zaman dilimlerinde gerçekleştiğini belirtmektedir (1999: 51-54):

¹³ Devlet okullarına ait bir programın geçerli olabilmesi için taşıması gereken üç şartı ifade eden testtir. Bu şartlar: Programın seküler bir amaç taşıması, dinin ne gelişmesine ne de gerilemesine sebebiyet vermemesi, aşırı biçimde dinle ilgili olmamasıdır.

¹⁴Müslümanların Colomb'tan daha önce Amerika'ya geldiklerine dair teorilerin yanı sıra, Endülüs'ün Müslümanların hakimiyetinden çıkmasından sonra bazı Müslümanların Amerika'ya geldiklerine ve İslam'ın Amerika'nın erken dönem tarihinde rol oynadığına işaret edenler de söz konusudur.

Buna göre ilk göçmenlerin 1875 ile 1912 yılları arasında Osmanlı'nın kırsal bölgelerinden (bugünkü Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) geldikleri kaydedilmektedir. Fakat bu göçmenlerin büyük çoğunluğunun Hıristiyan olduğu, çok küçük bir azınlığın Sünni, Şii, Alevi ve Dürzi Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Özellikle Hıristiyan olarak gelenlerin büyük çoğunluğunun, geldikleri bölgelerdeki misyoner okullarında aldıkları eğitim nedeniyle Amerika hakkında bilgileri mevcuttur. Zenginlik elde etmek temel motivasyonlarıdır. Bunun yanında Suriye ve Lübnan'dan gelen Müslümanların çoğu eğitimsiz kişilerdir. Gelenlerin bir kısmının ise Osmanlı ordusuna katılmaktan kaçmak üzere Amerika'ya göç ettikleri dikkati çekmektedir.

İkinci göç dalgası, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Osmanlı'nın yıkılışını takiben Orta Doğu'da yönetimi altında bulunan Müslümanlardan gelenlerle gerçekleşmiştir. Bu dönem aynı zamanda Orta Doğu'da Batı'nın manda sistemi altında kolonileşme dönemine tesadüf etmektedir. Bu dönemde Amerika'ya gelenlerin birçoğu, buraya daha önce göç etmiş ve bir şekilde ülkede yer edinmiş Müslümanların akrabalarıdır.

Üçüncü dalga 1930'ların büyük kısmını kapsayan ve spesifik ve sadece Amerika'da yaşayan akrabaları bulunanlara açık olan göç dalgasıdır. Yerleşmesine izin verilen mevcut Müslümanların sayısı sınırlıdır ve II. Dünya Savaşı'na kadar da bu sayı artmamıştır.

Dördüncü göç dalgası 1947'den 1960'a kadar sürmüştür. Bu göç dalgasının kaynaklarında dikkate değer bir genişleme söz konusudur. Nitekim 1953'de çıkarılan Vatandaşlık Yasası ile gelebilecek göçmen sayısı konusunda ülkelere yıllık olarak sınırlandırma getirilmiştir. Buna rağmen artık sadece Orta Doğu'dan değil, Hindistan, Pakistan, Doğu Avrupa'dan (özellikle Arnavutluk ve Yugoslavya'dan) ve Sovyetlerden azar azar da olsa Müslümanların gelişi devam etmiştir. Gelenlerin çoğunun New York ve Chicago gibi büyük şehirlere yerleştikleri görülmektedir.¹⁵ Bu göçmenlerin en önemli nitelikleri, haleflerinden farklı olarak, birçoğunun şehirli ve iyi eğitilmiş olmaları, hatta bir kısmının yönetici elit ailelere mensup olmalarıdır. Birçoğunun geliş amacı eğitimlerini devam ettirmek ya da ileri seviyede teknik eğitim almaktır.

Beşinci ve son dalga ise hem Birleşik Devletlerin kendi içerisinde bir bölgeden diğerine hem de İslam dünyasının birçok bölgesinden Birleşik Devletlere gerçekleşen göçlerdir. 1965'de Başkan Lyndon Johnson'ın (1908-1973) imzaladığı ve Birleşik Devletlerin içerisinde ulusal farklılığa dayanan kotanın kaldırılmasını içeren göç yasası ile yüzyılın başından bu yana ilk defa kişiler ulusal ya da etnik kökenlerine dayanmaksızın ülkeye giriş hakkı kazanmışlardır. Bu yasanın en önemli neticelerinden biri olarak Avrupa'dan gelen göçün azalmasına mukabil, Orta Doğu ve Asya'dan gelen göçlerde ciddi oranda artışın yaşandığı görülmektedir.

Bahsi geçen tabloya binaen belirtmek gerekir ki köle olarak gelenler ile on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gelenlerin büyük kısmının Hıristiyanlaşarak Müslüman kimliklerinin ortadan kalktığı ve asimile oldukları bilinen bir gerçektir. Ancak İslam'ın Amerika'daki ilk uygulayıcıları da onlardır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında gelen Müslümanlar ise İslam'ın Amerika'da kurumsal manada uzun ömürlü olmasının temellerinin atılmasına yardımcı olmuşlardır (Curtis, 2009: 44). Özellikle dördüncü ve beşinci dalga ile gelenlerin büyük oranda eğitilmiş kişilerden oluşması hem Müslüman kimliğinin görünür ve etkili olması hem de Müslümanların kurumsallaşmaya ağırlık

¹⁵ New Orleans, Detroit, Cleveland, Philadelphia, Newark, St. Louis, Müslümanların yoğunlaştığı diğer şehirler arasındadır (detaylı bilgi için bkz. Curtis, 2009: 51 - 69).

vermesine neden olmuştur. Söz konusu etkinin artmasına paralel olarak 1950-1990 yılları arasında bir milyondan fazla gayr-ı Müslim Amerikalının Müslümanlığı tercih ettiği tahmin edilmektedir (Köylü&Turan, 2014: 47).¹⁶ Yine Amerika'da 1980'lerin ortasında 1200'ün üzerinde, 2000'lerde ise 1400'e yakın cami olduğu tespit edilmiştir (Eck, 2001: 264).¹⁷

Amerika'daki Müslümanların gelişen konumu açısından 11 Eylül saldırıları bir dönüm noktasıdır. Batı'nın geneli ile İslam dünyası arasında ciddi gerilimlere neden olan hadisenin akabinde Amerika'daki Müslümanların yaklaşık 100 bini sadece dini ve etnik kimlikleri nedeniyle sorgulanmaya ve göz altına alınmış, Müslümanların kurdukları çeşitli vakıf ve hayır kurumları polis takibine maruz kalmıştır (Köylü&Turan, 2014: 48). Müslümanlara karşı işlenen nefret suçu oranları ise % 1700 artmıştır (Curtis, 2009: 100).

Netice itibariyle İslam Amerika'da uzun bir geçmişe sahip olmakla beraber Müslümanların en aktif ve görünür topluluklardan biri haline gelmeleri otuz-kırk yıllık bir olgudur. Bu bağlamda özellikle geçmişi çok eskiye dayanan ancak 11 Eylül olayları ile gittikçe tırmanan İslamofobi kaynaklı yanlış alguların düzeltilmesi için Müslümanlara ait pek çok organizasyon aktif faaliyet göstermektedir. Klişe yaklaşımlar, ayrımcılık, yok sayılma ve bariz bir korku ile mücadele etmek durumunda kalsalar da Müslümanların Amerika'nın dini hayatında önemli bir varlık alanına sahip oldukları da bir gerçektir (Eck, 2001: 222-239; 289 - 290).

Amerika'da İslam Din Eğitimi

Devlet okullarında din eğitiminin söz konusu olmaması diğer dinler gibi İslam din eğitiminin de özel okullarda verilmesi neticesini doğurmuştur. Bu durum İslam din eğitimi açısından pek çok farklı müfredatın ortaya çıkmasına da sebebiyet vermektedir. Bunun yanında ev okullarını da İslam din eğitiminin verildiği alternatif merkez olarak göz ardı etmemek gerekir.

Amerika'da İslam din eğitimi veren okulların sayısı 375'den fazladır (Köylü&Turan, 2014: 49). Biz bu okullarda verilen eğitimle ilgili fikir sahibi olabilmek açısından otuz yılı aşkın geçmişi bulunan "Iqra" isimli kurumunun öğretim programını kısaca incelemek istiyoruz.

Iqra'

1983'de vakıf okulu olarak kurulan Iqra' İslami okulları, sadece Amerika Birleşik Devletlerinde değil dünyanın birçok ülkesinde şubeleri bulunan bir okullar zincirinin adıdır. Abidullah ve Tasneema Ghazi tarafından 1968'de Harvard Üniversitesi kampüsünde kurulması sağlanan Pazar okulunun ardından, ortaya çıkan okul kitabı eksikliği üzerine Tasneema Ghazi'nin medrese programını örnek alarak ve modern pedagojiyi göz önüne alarak geliştirdiği kitaplar, okulun eğitiminin ana ekseninde yer almaktadır. Okul hem çocuk ve gençlere hem de yetişkinlere yönelik olarak eğitim vermektedir (iqrafoundation.com, erişim: 23.11.2014). Biz çocukların din eğitimi nasıl ele aldıklarını, temelden nasıl başladıklarını görebilmek açısından okul öncesi ve okul dönemi çocuklarının din eğitimine ait öğretim programı üzerinde duracağız.

¹⁶ Amerika'da ilk İslam'a geçiş örneği olarak kabul edilen Alexander RussellWebb, on dokuzuncu yüzyılda Amerika'da İslam'a ait ilk yayın organlarını (gazete ve dergi) kurmuş olması bakımından da önemli bir şahsiyettir. Curtis, 2009: 25-47; Smith, 1999: 189 - 190).

¹⁷Köylü&Turan günümüzdeki rakamı 1900 olarak nakletmektedir (49).

Okul Öncesi ve Okul Dönemi Öğretim Programları

Okulun öğretim programının felsefi açıklanırken, İslami bir okuldaki erken çocukluk dönemine ait eğitim programının amacının Kur'an ve Sünnet bilgisine dayalı, derinlemesine ve sağlam bir Allah inancını, Allah'ın rahmetine ve rehberliğine inancı içeren sürekli bir eğitim imkanı sağlamak olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında Batılı-Amerikan kültürünün ve çevrenin etkisi sebebiyle Müslüman ailelerin çocuklarının eğitimine dahil olmalarının önemine işaret edilmektedir. Bu noktadan hareketle programın hem aileler için hem de çocuklar için sağladığı imkanlara ve kazanımlara ayrıca yer verilmiştir.¹⁸ Öngörülen kazanımlara genel olarak bakıldığında, Amerikan toplumu içerisinde İslami değerlerin ve öğretilerin çocukların hayatında rehber olarak yer almasının hedeflendiği görülmektedir. Dolayısıyla "dinden öğrenme" yaklaşımıyla hazırlandığı ifade edilebilir.

Gerek eğitim programının genelinde gerekse her bir dersin müfredatında ait oldukları yaş grubu çocuklarının karakteristik özellikleri, fiziksel, sosyal, duygusal, zihinsel olarak genel hatlarıyla ele alındığı, bunun yanında öğretmenlere ve velilere söz konusu özelliklere bağlı olarak genel yorum ve tavsiyelerde bulunulduğu dikkati çekmektedir.

Okulun eğitimi hem okul öncesi çocuklarına hem de okul dönemi çocuklarına yönelik olarak iki gruba ayrılmıştır. Okul öncesi dönem üç-dört yaş grubu ile dört-beş yaş grubu çocuklar için hazırlanan "okulöncesi (*preschool*) müfredatı" ve beş-altı yaş grubu çocuklar için hazırlanan "anaokulu (*kindergarten*) müfredatı" olarak iki ayrı müfredatla eğitim vermektedir. Okul dönemi çocuklarına ait eğitim programı ise altı seviyeye ayrılmakta, altı yaşından on iki yaşına kadar okul dönemi çocukları için altı yıllık bir eğitim sürecini kapsamaktadır. Her bir seviye bir yıl sürmekte ve din eğitimi açısından beş ders okutulmaktadır. Bunun yanında müfredatta matematik, Arapça, İngilizce, fen ve sosyal bilimler ile sanat derslerinin de verildiği, eğitim programının içerisinde bu derslerin kazanımlarına yer verilmesi sebebiyle anlaşılmaktadır.

Okulda verilen İslam din eğitiminin niteliğini, din ile ilgili olarak verilen dersleri ayrı ayrı ele almak konumuzun hayli uzamasına sebebiyet vereceği için İslam'a dair üç/dört ana alanın (Kur'an, Siyer ve Fıkıh-İnanç Esasları) öğretim programına kısaca temas etmek suretiyle incelemeyi faydalı görüyoruz:

Kur'an

Okulöncesi dönemden altıncı seviyeye kadar her eğitim-öğretim kademesinde Kur'an dersi ortak ders olarak yer almaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki okulöncesi (*preschool*) dönemin müfredatı tek bir kitapta toplanmış, her bir ders tek bir kitap içerisinde ele alınmıştır ve bu müfredatın içerisinde, diğer seviyelerden farklı olarak İslam din eğitimi ile doğrudan ilgili diyebileceğimiz konular "İslami Tecrübeler" adı

¹⁸ Bu imkanlar okulöncesi dönem çocukları için hazırlanan eğitim programında şu şekilde ele alınmıştır: Velilerin programdan kazanımları, çocuklarının ilk eğitimcileri olarak uzun süreli sorumluluklarının farkında olmaları, okulun programına katılmaları ve çocuk gelişimine dair temel kavramları anlamaları, çocuklarını oldukları gibi kabul etmeleri ve onlarla ilişkilerinde rahatlıkla ilerleme kaydetmeleri, Müslüman toplulukla bağlarını kuvvetlendirmeleri şeklinde sıralanmaktadır. Öğrencilerin kazanımları ise, büyüme oranlarını ve kapasitelerini geliştirmek üzere fiziksel, sosyal, zihinsel, duygusal ve ahlaki gelişim imkanı, Kur'an ve Sünnet öğretisi altında ahlaki ve manevi gelişimlerini sağlayabilecekleri İslami bir ortam, yeni tecrübelerden korkmayacakları güvenli bir ortam, öğrenme ve gelişim ödevlerini tamamlamak için çeşitli tecrübeler, bireysel ve grup aktivitelerinde rehberlik ve teşvik etmede, çocuklar için uygun Müslüman rol modeli olarak hareket etmede sıcak ve destekleyici yetişkinler, yetişkinlere karşı saygılarını sürdürürken sorumluluk, iç disiplin ve bağımsızlıklarını geliştirmeye yönelik olarak özgürlük, imkan ve teşvik, ömür boyu sürecek bir çalışmanın temeli olarak Kur'an ve Hadis ezberlerine sevgi dolu, açık ve ilmi başlangıç şeklinde sıralanmaktadır (Ghazi, 1992: 1-2)

altında yer almaktadır. Bunun en önemli nedeni, bu dönem çocuklarına İslam dini ile ilgili akademik bilgi vermek yerine, onların İslami değerleri tecrübe ederek İslam hakkında bilgi edinmelerini sağlama amacıdır. Bu nedenle bu dönem çocuklarına doğrudan akademik bilgi yerine değer eğitimi ve uygulama, bizzat tecrübe etme vasıtasıyla İslami eğitim verilmesi hedeflenmektedir (Ghazi, 1992: 59). Bu doğrultuda mesela "iman" konusu ele alınırken iman ile ilgili hikayelere yer verilebileceği, Hz. Yusuf (A.S.) kıssasının veya Pinokyo masalının Allah'ın (C.C.) bu dünyada ve öbür dünyada vereceği ödül ve cezaları anlatmada örnek olarak işlenebileceği ifade edilmiştir (Ghazi, 1992: 61).

Okulöncesi dönem müfredatında dikkati çeken önemli hususlardan biri de sosyal bilimler dersinin (hayat bilgisi dersi olarak düşünülebilir) içeriğinde tarih, coğrafya ve ekonomi gibi derslerin öğrenme alanı olarak ayrıca ele alınması ve bu alanların İslami temalara da yer verilerek işlenmesi vurgusudur. Mesela ekonomi dersi (müfredatta planlanma şekli açısından öğrenme alanı) içerisinde "rızk" kavramına ve rızkın Allah'tan (C.C.) geldiğine dair anlayışa binaen Allah'ın (C.C.) verdiği şeylerden O'nun (C.C.) yolunda harcanması bilincinin verilmesi öngörülmüştür (Ghazi, 1992: 15). Dolayısıyla müfredatta yer alan her bir konunun İslami kavramlar ile ele alınmasının hedeflendiğini söylemek mümkündür.

Anaokulu (kindergarten) dönemi öğretim programları incelendiğinde, Kur'an dersinin ilk vahiy, Kur'an'ın ilk sözleri ve ilk vahyin geldiği Hira Mağarası konuları ile Kur'an'ı anlamaya yönelik giriş yapıldığı, girişin ardından birinci ünitenin Allah'ın (C.C.) kitabı olarak Kur'an'ın, Kur'an'ın dili ve Rasulullah'ın (S.A.V.) lisanı olarak Arapçanın birinci ünite konuları olarak işlendiği görülmektedir. Altı üniteden oluşan müfredatın diğer üniteleri sırasıyla Fatıha, İhlas, Nas, Felak ve Kafırun surelerini ele almaktadır (Ghazi, 1993). Seçilen sureler Allah (C.C.) inancını, Allah'ın (C.C.) isimlerini ve sıfatlarını ve İslam kimliğini anlamaya yönelik olarak planlanmıştır. Tecvidin üçüncü üniteye başlaması, tedriciliğe dikkat edildiğini göstermektedir. Surelerin ezberlenmesi üzerine çalışmalar da planlanmıştır.

Birinci seviye Kur'an dersinin müfredatı, anaokulu müfredatının devamı, hatta geliştirilmiş tekrarı niteliğindedir. Bu doğrultuda dersin kazanımları olarak Arapça metni yüzünden okuma ve ezberleme, bazı ayet ve sureleri ezberleme (ilgili sure ve ayetler anaokulu müfredatında yer alanlar olarak belirtilmiş), Allah'ın (C.C.) Son Kitabı Kur'an'a Giriş (anaokulu müfredatından farklı olarak Kur'an'ın nüshalaştırılması ve ilk hafızlar konusuna da yer verilmiştir), seçilen surelerin ve ayetlerin anlamlarının anlaşılması, Kur'an adabı ve Kur'an'a karşı sorumluluklarımız ve Kur'an'ın öğretilmesi (kelime-i şehadet ve iman sahibi olmanın anlamı, gereklilikleri gibi) şeklinde belirlenmiştir (Ghazi, *Quran*, 1996).

İkinci seviye Kur'an dersinin müfredatı birinci seviyede yapılan bazı değişiklikler neticesinde bu seviyeden adapte edilen müfredata dayanmaktadır. Buna göre ikinci seviyeden farklı olarak tecvit öğretimine daha ağırlık verildiği, son cüzün bütünüyle okunmasının hedeflendiği, öğrenilecek ve ezberlenecek sureler olarak Kevser, Maun, Kureyş, Fil, Hümeze, Asr ve Tekasür surelerinin tespit edildiği görülmektedir. Bunun yanında Kur'an'ın eşsizliği, Kıyamet gibi kavramların anlaşılması Allah'ın (C.C.) Son Kitabı Kur'an'a Giriş başlıklı hedef kısmında kazanımlar olarak yer almaktadır. Ezberletilmesi tespit edilen sureler ışığında Allah'a (C.C.) güvenmek, fakir ve yetimlere yardım ile zekat gibi değer ve kavramların anlatılması ve anlaşılması da kazanımlar olarak tespit edilmiştir (Ghazi, *Quran (Grade 2)*, 1996). Dinin iman boyutunun yanısıra sosyal hayata dair prensiplerini ve küfür, şirk kavramları ile ahiret gibi iman

esaslarının ele alınmaya başlanması gelişim psikolojisi açısından içeriğin soyut işlem dönemine göre planlanmaya çalışıldığını göstermektedir.

Birinci ve ikinci seviye için tespit edilen hedef başlıkları üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı seviye için de geçerlidir (Ghazi, *Quran (Grade 3)*, 1996; Ghazi, *Quran (Grade 4)*, 1996; Ghazi, *Quran (Grade 5)*, 1996; Ghazi, *Quran (Grade 6)*, 1996). Dolayısıyla birinci seviye müfredatının sonraki seviyeler için de revize edildiği ve uygulandığı söylenebilir. Üçüncü seviye için ezberlenmesi tespit edilen sureler Karia, Adiyat, Zelzele, Beyyine, Kadir, Alak, Tin ve İnşirah'tır. Anaokulundan itibaren bakıldığında kısa surelerden başlamak suretiyle son cüze kadar yüzünden okumanın tamamlanmasına ve belli başlı surelerin ezberlenmesine yönelik bir planlamanın yapıldığını söylemek mümkündür. Vahyin kronolojisine giriş, iman esasları ve Allah'ın (C.C.) hakları gibi hususlar bir önceki seviyelerden farklı olarak ele alınan konulardır.

Dördüncü seviyede ezberlenmesi hedeflenen sureler kapsamında Kur'an'ın daha soyut ilkelerinin anlaşılmasına doğru bir düzenleme yapıldığı dikkati çekmektedir. Buna göre artık Kur'an'ın Furkan, Kitap, Şifa, Nur, Zikir gibi isimlerinden hareketle niteliklerinin ve evrenselliğinin anlaşılması hedeflenmiştir. Bunun yanında tabiat olaylarındaki zıtlıklardan hareketle Allah'ın büyüklüğünün idrak edilmesi, insanın yaratılış amacının farkına varması ve üzerinde düşünmesi istenmektedir.

Beşinci seviyede Müslüman ve kafirin anlamının öğrenilmesi, İslam'ın hayata geçirilmesi açısından hedeflenmektedir. Kur'an'ın insanın maddi ve manevi gelişimine etkisinin farkedilmesi bir başka kazanım olarak yer almaktadır. Bu seviyede ezberlenmesi belirlenen surelerle birlikte artık daha soyut değerlerin anlaşılmasının da hedeflendiği görülmektedir ki bunlar arasında adalet, dürüstlük, cömertlik, tarafsızlık gibi değerler mevcuttur. Soyut konuların yanında Kur'an okumanın adabına dair okurken kibleye dönmek, okunurken sessiz olmak gibi belli alışkanlıkların kazandırılması amaçlanmaktadır.

Altıncı seviye beşinci seviyeye benzer konular üzerinden devam etmekle beraber burada kıyamet , tezekkür, hidayet ve ihlas suresi bağlamında Allah'ın sıfatları konularına da girildiği görülmektedir.

Kur'an dersinin sadece düzgün Kur'an okumaya ve ezber yapmaya yönelik olmadığı, kimlik kazandırmak, değer aşılacak ve İslam'ın belli prensiplerinin temel kaynaktan hareketle anlaşılmasını sağlamak hedeflerine yönelik olarak düzenlendiği görülmektedir.

Siyer ve Hadis

Siyer ve hadis dersi birinci seviyeden itibaren başlamakta ve üç ana amaç altında işlenmesi hedeflenmektedir (Ghazi, *Sirah&Hadith*, 1996; Ghazi, *Sirah&Hadith (Grade 2)*, 1996; Ghazi, *Sirah&Hadith (Grade 3)*, 1996; Ghazi, *Sirah&Hadith (Grade 4)*, 1996; Ghazi, *Sirah&Hadith (Grade 5)*, 1996; Ghazi, *Sirah&Hadith (Grade 6)*, 1996).

İlk amaç **bilgi ve anlamlandırma** olarak tanımlanmış ve birinci seviyede Hz. Peygamber'in (S.A.V.) kronolojik olarak hayatındaki önemli olaylar ve bu bağlamda yaşadığı zaman ve mekana dayalı olarak zaman algısının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Peygamberlerin sonuncusu olması, dürüstlüğü de amaç doğrultusunda anlaşılması istenen kazanımlar arasında yer almaktadır. İkinci seviyede ise yine kronolojik olarak hayatına dair bilgiler verilirken kafirlere karşı nezaketi ve neticesinde Müslüman olanlardan örneklerle tarihi olaylar arasındaki karşılıklı ilişkilerin anlaşılması hedeflenmektedir. Peygamberliğin anlamı ve nitelikleri de ayrıca ele alınmaktadır.

Üçüncü seviyede, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hayatından hareketle zamanla gerçekleşen değişimlerin, olayların dayandığı sosyal, politik ve coğrafi şartların (nedenselliğin) anlaşılması hedeflenmektedir. Cahiliye döneminin şartları ile İslam sonrası sahabenin durumu bu konuda verilebilecek örnek olarak ifade edilmektedir. Dördüncü seviyede de Hz. Peygamber'in (S.A.V.) özel karakteristiklerinin yanı sıra "şemali"ne dair bilgiler verilmesi, dönemin çeşitli yönlerinin ve özelliklerinin tanımlanması istenmektedir. Olayların nedenselliği, Hicret örneği ile bu seviyede de ele alınmaktadır. Daha önceki seviyelerde olmamakla birlikte bu seviyede hadis ezberlenmesi de hedeflenmektedir. Beşinci seviyede Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ilk zamanlarından, alemlere rahmet oluşuna örnekler üzerinde durulması, O'nun (S.A.V.) öğretileri sonucunda Mekke toplumunda meydana gelen değişiklikler ve Ensar ile Muhacirler arasında İslam'a dayalı olarak gelişen kardeşliğin, Arap toplumunda meydana gelen değişime örnek olarak verilmesi ve değişimin boyutlarının anlaşılması, takva kavramının da ele alınması suretiyle, hedeflenmektedir. Altıncı seviyede de alemlere rahmet olma özelliğinin üzerinde, mesajının evrenselliği, hızla yayılması ve sosyal yapıyı değiştirmesi gibi unsurlar örnek getirilerek, durulmaktadır.

İkinci amaç **Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hayatının ışığında kendi hayatlarına dair olayların yorumlanmasıdır.** Bu bağlamda birinci seviyede O'nun Allah'a bağlılığı ele alınmaktadır. İkinci seviyede Hz. Peygamber'in (S.A.V.) onayladığı ve onaylamadığı davranışlar, hayat tarzları, "hikmet"in anlamı gibi soyut kavramlar ışığında ele alınmaktadır. Üçüncü seviyede öğrencilerin hayat tarzlarını Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hayatı ve öğretileri doğrultusunda (giyim, yetişkinlerle iletişim, yemek seçimi ahlak gibi hususlarda) değerlendirmeleri, çeşitli aktiviteler düzenlemeleri beklenmektedir. Dördüncü seviyede hadis ve siyerin farklı yorumlanması üzerinde durulmakta, yorum farklılıklarının önemine vurgu yapılmaktadır. Beşinci seviyede bir yandan başarının da başarısızlığın da Allah'tan (C.C.) geldiği ve her daim O'nun (C.C.) rehberliğine müracaat etmemiz gerektiği diğer taraftan toplumların kendi işledikleri yüzünden yükselip düştükleri vurgulanmakta, böylece bir anlamda kader konusuna dolaylı olarak girilmektedir. Altıncı seviyede ise insanın eşref-i mahlukat ve Hz. Peygamber'in (S.A.V.) insan-ı kamil oluşu, Müslümanların en iyi olmalarının Kur'an'a uymaya bağlı olduğu ve Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ümmeti olarak Müslümanların rolleri ve sorumluluklarının anlaşılması üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) bir öğretisi olarak her çabada "İnşaallah" demenin gerekliliği de ayrıca ifade edilerek bunun meleke haline gelmesi beklenmektedir. Bu kavramın birçok derste ele alınması ayrıca dikkat çekicidir.

Üçüncü amaç ise **en iyi örnek olarak Hz. Peygamber'in (S.A.V.) alınmasıdır.** Bu kazanıma yönelik olarak birinci seviyede O'nun (S.A.V.) kişiliği (oturması, kalkması, insanlarla ilişkisi), belirgin alışkanlıkları ve karakteristik özellikleri (boyu, ağırlığı, ten rengi gibi), salavatın anlamı ve sünnet kavramları ele alınmaktadır. İkinci seviyede Hz. Peygamber'in (S.A.V.) bazı karakter özellikleri (sabır, yardımseverlik, barışseverlik gibi) ile gençliğinde verilen "es-sadık, el-emin" unvanlarının, örnek alınması bakımından işlenmesi hedeflenmektedir. Üçüncü seviyede sünnet ve ümmet kavramları, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Allah (C.C.) tarafından rehberlik edilen söz ve davranışlarının öğrenilmesi ve günlük aktivitelerinin üzerinde çalışılması, bir model olarak alınması bağlamında amaçlanmaktadır. Dördüncü seviye ise Hz. Peygamber'in (S.A.V.) alemlere rahmet olması mefhumu üzerine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla insanın kendi hareketleri kontrol etmesi, tüm yaratılanları sevmesi doğrultusunda bilinç ve tutum kazandırılması hedeflenmektedir. Beşinci seviyede Hz. Peygamber'e (S.A.V.) Allah (C.C.) tarafından rehberlik edildiğine inanılması, "Habib-Allah"ın Allah'ın (C.C.) sevdiği

kişi olduğunun, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) peygamberliğine örnekler getirerek anlaşılması hedeflenmektedir. Konuyla ilgili hadislerin ezberletilmesi de istenmektedir. Altıncı ve son seviyede Hz. Peygamber'in (S.A.V.) tüm insanlığa model olarak Allah (C.C.) tarafından gönderildiği ele alınmakta, bu bağlamda sünnetin öneminin anlaşılması amaçlanmaktadır. Buna bağlı olarak O'nun (S.A.V.) hoşlanmadığı davranışlardan (kötü söz, zamanı boşa harcama, aldatma, namazı atlama gibi) uzak durma bilinci kazandırılmak istenmektedir. Konuyla ilgili hadis ezberlenmesi ve öğretisinin hayata geçirilmesi beklenen kazanımlar arasındadır.

Akide ve Fıkıh

Fıkıh dersi okul öncesi dönem için tek bir öğretim programında ve "Fıkıh ve İbadet" dersi adı altında ayrı bir program olarak toplanmış (Ghazi, *Fıqh and Ibadat*, 1993), okul dönemi için "Akide, Fıkıh ve Ahlak" dersi adı altında İslam'da iman esasları ile birlikte verilmiştir (Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak*, 1996).

Okul öncesi dönem Fıkıh ve İbadet dersi öğretim programında dersin ilk ünitesi Müslüman kimliği olarak tespit edilmiştir. Buna yönelik olarak selamlaşma, Bismelenin anlamı ve işe besmele ile başlama ve iman öğrenme alanları yer almaktadır. İkinci ünite iman öğrenme alanını Allah'ın (C.C.) tek yaratıcı oluşu, O'nun (C.C.) Rahman ve Rahim olması ile emirlerinin takip edilmesi konularıyla detaylandırmaktadır. Sonraki üç ünite üç iman esasına, yani meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman öğrenme alanlarına ayrılmıştır. Altıncı üniteden itibaren ise sırayla namaz, oruç, zekat ve hac ibadetlerine yer verilmekte, son olarak haram ve helal kavramları ele alınmaktadır. Fakat bu konular öğrencilerin yaş dönemi itibarıyla ilgili oyun ve uygulamalarla beraber verilmek üzere planlanmıştır. Mesela iman gibi soyut bir kavram kelime-i şehadetin söylenmesi, anlamının çocuklarla tartışılması ve giriş bağlamında ele alınması tavsiye edilmektedir. Bu konu ele alınırken "lideri izle" adlı bir oyun da tarif edilmekte ve uygulanması önerilmektedir (Ghazi, *Fıqh and Ibadat*, 1993: 30-31). İbadet konuları ise ailelerinden somut örnekler ile desteklenerek verilecek biçimde planlanmıştır.

Birinci seviyeden altıncı seviyeye kadar hazırlanan Akide, Fıkıh ve Ahlak dersi öğretim programlarını hepsi, dört amaca/kazanıma bölünerek planlanmıştır (Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak*, 1996; Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak (Grade 2)*, 1996; Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak (Grade 3)*, 1996; Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak (Grade 4)*, 1996; Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak (Grade 5)*, 1996; Ghazi, *Aqidah, Fıqh&Ahlak (Grade 6)*, 1996). Her bir amaç başlığı altında konular hemen her seviyede birbirine benzemekte, sadece seviye arttıkça daha soyut kavramlar ve ahlaki değerlere de kişilik açısından yer verilmektedir.

Buna göre birinci amaç hepsinde **imanın kavramsal gelişimi** olarak adlandırılmaktadır. Birinci seviyede temel iman esasları ile başlayan bu amaç dahilinde Allah'a iman, peygamberlere iman, şehadetin ve tevhidin anlamı gibi konular ele alınmaktadır. İkinci seviyede dünya hayatını geçiciliği farklı bir konu olarak yer almaktadır. Bunun dışında birinci seviyenin devamı niteliğindedir. Üçüncü seviyede melekler konusu, meleklerin görevleri doğrultusunda detaylandırılmıştır. Ahiret günü de farklı bir konu olarak eklenmiştir. Dördüncü seviyede bu amaç altında diğer seviyelerden farklı olarak addedilebilecek bir konu yer almamaktadır. Önceki seviyelerin çeşitli kavramlar üzerine yoğunlaşmış biçimindedir. Beşinci seviyede de ibadetlerin detaylandırılması dışında (nisap, teravîh gibi) farklı sayılabilecek bir konu başlığı yoktur. Altıncı seviyede imanın ahlak boyutu daha fazla öne çıkarılmakta,

Kur'an, hadis ve sahabenin hayatından güzel örneklere yer verilmesi tavsiye edilmektedir.

İkinci amaç **ibadetlere** ait kazanımlardır. Bu başlık altında da yine birinci seviyede ibadetlere en temel seviyede giriş yapılması ve anlaşılmasının sağlanması hedeflenmektedir. Namaz, oruç hac ibadetleri, kimlere farz oldukları ve nasıl yerine getirileceklerine dair esaslar ele alınmakta, kıssalar yoluyla eğitim özellikle tavsiye edilmektedir. Bunun yanında hadislere yer verilmesi de örnek olarak gösterilmektedir. İkinci seviyede dua ve niyet kavramları ve zekat birinci seviyeden farklı konulardır. Üçüncü seviyede bu başlık altında İslam'da paylaşmanın değeri, diğerlerinden farklı olarak yer almaktadır. Bunun yanında daha önce temas edilen ibadetler, detaylandırılarak ele alınmaktadır. Bu amaç başlığı altında dördüncü seviyede namaz çeşitleri, abdest çeşitleri gibi detaylara girilmektedir. Namazın Allah (C.C.) ile direkt iletişim anlamına geldiğinin bilinci kazandırılmak istenmektedir. Beşinci seviyede farklı bir konu olarak Hicri takvimin anlaşılmasının eklendiği görülmektedir. Zaman mefhumunu idrak etmek açısından konunun bu seviyede tercih edilmesi anlamlıdır. Orucun farz ve nafile çeşitlerinin yanında oruç tutmak için mükellef olabilmenin şartları da yarıca ele alınmaktadır. İbadetler bağlamında altıncı seviyede yine ahlaki boyutun daha öne çıkarıldığı, "nefisle cihad" gibi kavramlara yer verildiği görülmektedir. Bunun yanında hac ibadeti bu seviyede daha ağırlıklı olarak ele alınmaktadır.

Üçüncü kazanım **helal ve haramların** öğretilmesi olarak belirlenmiştir. Birinci seviyede helal ve haram kavramlarının ve bilincinin verilmesi, inanç, eylem ve davranış açısından değerlendirilmekte, helal yemek, Allah'a (C.C.) ve Peygamber'e (S.A.V.) itaat, eşit paylaşım ve doğru söz gibi ilkeler ve değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir. Kıssalar yine metod olarak verilmiştir. İkinci seviyede bu amaç dahilinde İslami kişiliğin sabır, nezaket ve dürüstlük gibi değerlerle gelişimi eklenmiştir. İkinci seviye de genel olarak aynı konuları içermektedir. Üçüncü seviyeye gelindiğinde "Bayram'da oruç yasağı, alkol yasağı, giyim kuşam şartları ve hatada ısrar etmeksizin doğruyu yapmak" gibi yasak ve değerler ele alınmaktadır. Diğer üç seviyede olduğu gibi İslami kavramların kullanılması bu seviyede de vurgulanmaktadır. Dördüncü seviyede diğer seviyelerden farklı olarak İslam tarafından yasaklanan faaliyetlere katılım ve konuşma üzerinden örnekler ile dini ve etnik farklılıkları takdir duygusu geliştirilmek istenirken bu esnada İslam'ın yasakları hakkında da duyarlılık kazanılması hedeflenmektedir. Bunun yanında kültürel farklılıkların giyim kuşama etkisini anlamak, farklılıkların kabulü açısından bir başka kazanım olarak dikkati çekmektedir. Beşinci seviyede farklı konu başlıkları yer almamaktadır. Dolayısıyla önceki hususların derinleştirilmesinin hedeflendiği düşünülebilir. Altıncı seviyede şirk ve küfür kavramları ile "Allah'ın (C.C.) halifesi" kavramının ele alınması, bu seviyede helal ve haramların ahlaki olarak davranışa yön vermesinin hedeflendiğini göstermektedir.

İslami adab ve ahlak başlıklı dördüncü amaç su içme adabı, mescid adabı, Kur'an'ı okuma adabı ve Cuma gününe özel hazırlık adabı gibi hususlardan hareketle bireysel ve sosyal hayatta Müslüman'ın Kur'an ve sünnetten gelen ilkelerin hayata geçirilmesini hedeflemektedir. Yardımseverlik, ana-babaya, öğretmene karşı sorumluluklar, ziyaret adabı, hapsirme duaları, taharet gibi konular da bu bağlamda ele alınmaktadır. İkinci seviyede bir önceki seviyeden farklı olarak hasta ziyaretinin sünnet olması, selamlaşma gibi sosyal ilişkileri ve sosyal sorumluluk algısını geliştirici kazanımlara da yer verilmiştir. Üçüncü seviyenin konularında anlamlı bir farklılık yoktur. Dördüncü seviyede temizlenmenin daha detaylı bir biçimde ele alındığını

görmekteyiz. Bunun yanında sosyal ilişkilerde birbirini gözetme ve ziyaretin önemi de vurgulanmaktadır. Beşinci seviyede, daha önceki konulara ilaveten ahlaki ilkelere uygun lisanla konuşma adabı örneğinden hareketle yer verildiği, sövmek, lakap takmak gibi davranışlardan kaçınmak üzerinde durulmaktadır. Altıncı seviyede adab ve ahlak konusu temel insani ihtiyaçların toplum içerisinde belirli kurallar dahilinde giderilmesi, başkalarının da dikkate alınması gibi sosyal ahlak boyutunun yoğunlaştırıldığı bir biçimde ele alınmaktadır. Kimlik inşası açısından bu durum, bireyin çevresiyle ilişkisinde kendini ifade edebilmesi bakımından ayrıca anlamlıdır.

Değerlendirme:

Genel olarak bakıldığında, öğretim programlarının birbirini takip eder biçimde, hem bilişsel hem duyuşsal hem de davranışsal kazanımlar belirlenerek hazırlandığı görülmektedir. Yer yer seviyeler arasında hatta dersler arasında tekrar eden konular olsa da örnekleri geliştirmek ve uygulama yoluyla içselleştirilmesini sağlamak üzere yapılan düzenlemeler, tekrarların işleniş biçimiyle farklılaştırılmasına zemin kurmaktadır.

Programlar hazırlanırken pedagojik yaklaşıldığı görülmektedir. Buna göre konular açısından somuttan soyuta giden bir düzenleme yapıldığı, yaş grubuna göre oyunların metod olarak tavsiye edildiği dikkati çekmektedir. Ancak güncel meselelerle ilgili kurulan bağlantılar sınırlı gözükmemektedir. Bu bağlantıların, yaşanan toplumun gerçeği de göz önüne alınarak yapılması ve çoğaltılması, hedef ve kazanımların gerçekleşmesi açısından önemlidir.

Program öğrencinin aktif kılınmasına dair çeşitli metodlar içermekle birlikte (soru-cevap, örnek olay, tartışma gibi) eğitim-öğretim sürecinde öğretmenin merkezde olduğu izlenimini vermektedir.

Programın, özellikle hitap ettiği yaş seviyesi de dikkate alındığında "Müslüman kimliğini" ahlaki boyutuna önem vererek oluşturmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Söz konusu ahlakın hem zihnen doğru kavramsallaştırılması hem de söz ve davranışa yansımaları, farklılıklarla bir arada yaşayan Müslümanların kimlik problemi yaşamamaları açısından önemsenmektedir kanaatindeyiz.

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri din ile devletin hukuki olarak ayrı ancak kültürel ve siyasi açıdan iç içe olduğu bir ülkedir. Bu yakın ilişki bugün gelinen noktada devletin din eğitimine devlet okullarında yer vermesine imkan tanımamakla birlikte, sosyal şartlar ve kültürel alt yapı, din eğitiminin alınabilmesi doğrultusunda devletin farklı desteklerde bulunmasına zemin kurmuştur. Söz konusu imkanlar farklı dine mensup gruplar için de düşünülmektedir. Zira Amerika'nın kültürel temelleri "farklılıklar" üzerine inşa edilmiş, farklılıklardan bir bütün elde edebilme çabası din ve devlet ilişkisini de daha uzlaşmacı bir noktaya getirmiştir.

Çoğulculuk bağlamında baktığımızda ise gerek araştırmamız gerekse ülkedeki gözlemlerimiz bizi Amerika Birleşik Devletleri'nde dinin kurumsal etkisinin gittikçe azalarak bireyselleştiği sonucuna götürmektedir. Hatta bireysel yorumların adeta yeni bir din gibi kabul gördüğü de söylenebilir. Bu durum din eğitimini nasıl etkiler bilinmez ancak "dinlerin" sayısının her geçen gün artması beklenmeyecek bir netice değil düşüncesindeyiz.

İslam açısından bakıldığında, bugün Müslümanlar Amerika'da önemli bir varlık göstermektedirler. Din eğitimi imkanı da bu varlık sahalarından biri olarak ayrıca

dikkati çekmektedir ki "Müslüman kimliğini" muhafaza edebilmek adına bu imkanın ciddiye alındığı da görülmektedir.

Kaynakça

- Albanese, C. L. (1992). *America Religions and Religion*. Second Edition. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Albayrak, Ş. (2012). *Amerika Birleşik Devletleri'nde Din- Devlet İlişkileri (Sosyolojik Bir Analiz)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). A. Köse (Danışman). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anderson, C. (2004). *Teaching as Believing: Faith in the University*. Vaco, Texas: Baylor University Press.
- Balmer, R. (2001). *Religion in Twentieth Century America*. New York: Oxford University Press.
- Bedir, Ş.F. (2013). "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık". *Birey ve Toplum*. 3 (6), 81.
- Butler, J. (2000). *Religion in Colonial America*. New York: Oxford University Press.
- Butler, J. Wacker, G. & Balmer, R. (2011). *Religion in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Concoran, T. & Goertz, M. (2005). "The Governance of Public Education". *The Public Schools*. S. Fuhrman & M. Lazerson (ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Çakır, R. & Bozan, İ. (2005). *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* İstanbul: TESEV Yayınları.
- Daş, R. & Varol, N. (2001). "Günümüzde Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Genel Bakış", UBMK 2001 Ulusal Bilişim – Multimedya Konferansı, 16-20 Nisan 2001 (http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_721/721_25995.pdf) (Erişim Tarihi: 20.04.2014).
- Eckstein, M. A. (1993). "ABD'de Eğitim Sistemi". *Eğitim ve Toplum*. (T. Çoban, Çev.) 2 (1), 23 Erişim: http://www.egitimsen.org.tr/ekler/6ab8ae79499df56395dd43e663f194d_ek.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2013)
- Feldman, N. (2005). *Divided By God*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Fowler, R.B. Hertzke, A.D. & Olson, L.R. (1999). *Religion and Politics in America*. Colorado: Westview Press.
- Fraser, J.W. (1999). *Between Church and State*. New York: St. Martin's Press.
- Ghazi, T. K. (1992). *IQRA' Preschool Curriculum*. Chicago: International Education Foundation.
- Ghazi, T. (1993). *IQRA' Kindergarten Curriculum Qur'anic Studies*. Chicago: International Education Foundation.
- Ghazi, T. (1993). *IQRA' Kindergarten Curriculum, Fiqh and Ibadat*. Chicago: International Education Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade One Curriculum Qur'an*. Chicago: International Education Foundation.

- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 2 Qur'an*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculumGrade ,3Qur'an*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculumGrade 4Qur'an*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculumGrade 5Qur'an*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculumGrade 6Qur'an*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum. Aqidah, Fiqh&Akhlaq*, Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 2, Aqidah, Fiqh&Akhlaq*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 3, Aqidah, Fiqh&Akhlaq*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 4, Aqidah, Fiqh&Akhlaq*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 5, Aqidah, Fiqh&Akhlaq*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 6, Aqidah, Fiqh&Akhlaq*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculumSirah&Hadith*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 2 Sirah&Hadith*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 3 Sirah&Hadith*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 4 Sirah&Hadith*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 5 Sirah&Hadith*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Ghazi, T. (1996). *IQRA' Grade OneCurriculum Grade 6 Sirah&Hadith*. Chicago: InternationalEducation Foundation.
- Green, J. C. (2007). *FaithFactor: How ReligionInfluencesAmericanElections*, Westport. Connecticut: Praeger.
- Hammond, P. E. (1980). "TheRudimentary Forms of CivilReligion", *Varieties of CivilReligion*, R.Bellah ve P. E. Hammond (ed.), New York: Harper&Row.
- Harmancı, F. M. (2007). "Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Sistemi". *Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri*. A. Balcı (Ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

- Hitchcock, J. (2004). *The Supreme Court and Religion in American Life*, Volume I, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 122 - 162.
- Jacques, R. (1998). *Batı'da Din Devlet İlişkileri*. İ. Er (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kidd, T.S. (2010) *God of Liberty*, New York: Basic Books.
- Köylü, M. & Turan, İ. (Ed.) (2014). "ABD'de Din-Devlet İlişkisi ve Din Eğitimi". *Karşılaştırmalı Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lacorn, D. (2011). *Religion in America: A Political History*. New York: Columbia University Press.
- McCloud, S. (2007). *Divine Hierarchies: Class in American Religion and Religious Studies*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Merriman, S. A. (2007). *Religion and The Law in America: An Encyclopedia of Personal Belief and Public Policy*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, Inc.
- Monsma, S.V. & Soper, J.C. (2005). *Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokrasiye Kilise ve Devlet*. B. Sambur (çev.), Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Mulvey, J.D. & Cooper, B.S. & Maloney, A.T. (2010). *Blurring the Lines: Charter, Public, Private and Religious Schools Coming Together*, Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Nash, R.J. (1999). *Faith, Hype, and Clarity: Teaching About Religion in American Schools and Colleges*. New York: Teachers College Press.
- Noll, M.A. (1990). *Religion and American Politics: From the Colonial Period to the 1980s*. New York: Oxford University Press.
- Nord, W.A. (1995). *Religion and Rethinking American a National Education Dilemma*, US: The University of North Carolina Press, 1995.
- Paige, Esposito ve Garcia. (2003). Education in the United States: A Brief Overview. <http://aboutusa.japan.usembassy.gov/pdfs/wwf-education-overview.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2013).
- Reutter, E. E. & Hamilton, R. R. (1976). *The Law of Public Education*. Second Edition. New York: The Foundation Press.
- Scott, J. W. (2012). *Örtünmenin Siyaseti*. M. Tabur (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, J. I. (1999). *Islam in Amerika*. New York: Columbia University Press.
- Stambach, A. (2010). *Faith in Schools: Religion, Education, and American Evangelicals in East Africa*. California: Stanford University Press.
- Stark, R. (2008). *What Americans Really Believe*. Waco, Texas: Baylor University Press.
- Thomas, R. M. (2007). *God in the Classroom: Religion and America's Public Schools*. Westport: Preager Press.
- Wright, R.O. (2009). *Chronology of Religious Life in America*. Jefferson, North Carolina: McFarland Company, Inc., Publishers.
- Yalçın, O. vd. (Ed.) (2007). "Amerika Birleşik Devletleri Mesleki Eğitim Sistemi". *Gelişmiş Ülkelerin Mesleki Eğitim Sistemleri ve Türkiye*. Ankara: MEB.

<http://iipdigital.usembassy.gov/media/pdf/books/education-brief2.pdf> (08.11.2013)

<http://iraq.usembassy.gov/resources/information/current/american/statistical.html> (30.12.2014)

<http://quickfacts.census.gov/qfd/states/00000.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2014)

<http://iqrafoundation.com/welcome-to-iqra/about-us-2/> (Erişim Tarihi: 23.11.2014)

<http://www.census.gov/popclock/> (Erişim Tarihi: 16.04.2014)